

Projekt współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

Równościowe przedszkole

Jak uczynić wychowanie przedszkolne wrażliwym na płć

Autorki: Anna Dzierzgowska, Joanna Piotrowska, Ewa Rutkowska

*Bawię się z kim chcę, robię to, co chcę, płć nie ogranicza mnie.
Czy jestem dziewczynką, czy jestem chłopakiem, mogę być pilotką, mogę być strażakiem
Czy jestem chłopakiem czy jestem dziewczynką, bawię się lalkami i olbrzymią piłką.
Bawię się z kim chcę, robię to, co chcę, płć nie ogranicza mnie!*¹

¹ Inspiracją do stworzenia tej rymowanki przez Katarzynę Nowakowską z Fundacji Feminoteka, był wierszyk znaleziony na stronie „Teaching Tolerance” (www.tolerance.org), który w oryginale brzmi następująco: *You can't say that boys [girls] can't play!// Not true, gender doesn't limit you!/Give it a rest, no group is best!/That's weird, being boys and girls doesn't matter here!/I disagree! Sexism is silly to me!*

SPIS TREŚCI:

Wstęp

Konsekwencje stereotypów płciowych

Zrozumieć płć

Pułapka przekazów

Edukacja wrażliwa na płć od przedszkola? To za wcześnie! Kontrowersje

Podstawa programowa wychowania przedszkolnego a równość ze względu na płć

Edukacja przedszkolna – zapobieganie stereotypom. Co możesz zrobić, żeby nie powielać stereotypów płciowych

Scenariusze zajęć

Słowniczek

Bibliografia

Wstęp

WSZYSTKIEGO, CO NAPRAWDĘ TRZEBA WIEDZIEĆ o tym, jak żyć, co robić i jak postępować, nauczyłem się w przedszkolu. Mądrość nie znajdowała się na szczycie wiedzy zdobytej w szkole średniej, ale w piaskownicy niedzielnej szkółki. Tam się nauczyłem, że trzeba:

Dzielić wszystko,

Postępować uczciwie,

Nie bić innych,

Odkładać na miejsce każdą znaną rzecz

Sprzątać po sobie,

Nie brać, co do mnie nie należy,

Powiedzieć „przepraszam”, jeśli się kogoś uraziło,

Myć ręce przed jedzeniem,

Spuszczać wodę,

Jeść ciepłe maślane bułeczki i popijać zimnym mlekiem,

Prowadzić zrównoważone życie, trochę się uczyć, i trochę myśleć, malować i rysować, i śpiewać, i tańczyć, i bawić się, i codziennie trochę pracować,

Po południu zdrzemnąć się. [...]

Wszystko to, co trzeba wiedzieć, gdzieś istnieje. Niepodważalne reguły i miłość, i troska o higienę. Ekologia i polityka, i równość wszystkich i zdrowe życie.²

Wiemy doskonale, że przedszkole jest dla małych dzieci jedną z najważniejszych instytucji socjalizujących – to jest, jednym z najważniejszych miejsc, gdzie dzieci uczą się reguł i zasad życia w społeczeństwie, zdobywają podstawowe umiejętności społeczne i przejmują od dorosłych i od siebie nawzajem określone postawy. W pierwszej chwili wydaje się to bardzo proste i

² Robert Fulkhum „Wszystkiego, co naprawdę trzeba wiedzieć nauczyłem się w przedszkolu”, Instytut Prasy i Wydawnictw „Novum” Warszawa 1991

oczywiste; programy wychowania przedszkolnego pełne są zresztą uwag, wskazówek i nawet tabel, dokładnie opisujących, czego i na jakim etapie dziecko powinno się nauczyć. A jednak, jeśli głębiej zastanowimy się nad pojęciem „socjalizacji”, okaże się, że bynajmniej nie jest ono proste. Podstawowe pytanie brzmi: do życia w jakim społeczeństwie chcemy wychowywać dzieci, dziewczynki i chłopców? Do życia w tym, które istnieje teraz, czy może jednak do jakiegoś innego, bardziej przyjaznego, w którym będzie więcej ekologii, więcej zdrowego życia i – więcej równości? Wydaje się, że większość programów przedszkolnych nie stawia sobie tego pytania, co więcej często wynika z nich, że najwyraźniej dobrze jest, gdy dzieci po prostu do norm się dostosowują, często przy tym za postawę prospołeczną przyjmuje się, gdy dzieci umieją sobie nawzajem o owych normach przypominać. Tymczasem z równościowego punktu widzenia jest to kwestia fundamentalna, właśnie dlatego, że równe traktowanie, szacunek dla równości ludzi, w tym dla równości płci, bynajmniej nie jest (jeszcze!) normą w naszym społeczeństwie.

Proponowany przez nas program do edukacji przedszkolnej uwzględniający perspektywę płci jest nietypową propozycją. Nie można według niego, krok po kroku, prowadzić zajęć dla dzieci przez cały rok. Nie ma też takiej potrzeby. Co więcej, wychodzimy z założenia, że sam równościowy program byłby niewystarczający – podstawa programowa, a także to, co nauczycielki przedszkolne powinny przekazać dzieciom na tym etapie edukacji, uwzględniają i powinny uwzględniać o wiele szerszy zakres zagadnień. Uważamy jednak, że perspektywa równościowa i równościowa pedagogika powinna stać się jednym z ważnych elementów każdego programu wychowania przedszkolnego. Istniejące programy są dobre i ciekawe, ale właśnie tego – równościowej perspektywy, uwzględniającej różnicę płci – w nich brakuje; naszym zadaniem jest więc przede wszystkim, by bez względu na to, jaki program wybiorą nauczycielki, kierując się zawartymi w nich wskazówkami, wiedziały, jak unikać stereotypów płciowych, jakie przekazy wzmocniać, a jakie osłabiać, na co zwrócić uwagę dzieci, jak dostosować gry, zabawy i ćwiczenia tak, by nie utrzymywać płciowych stereotypów.

Nasz program jest więc raczej czymś w rodzaju metaprogramu, zwracającego uwagę i komentującego treści, zadania i sytuacje w grupie, szczególnie wrażliwe z punktu widzenia równości płci. Zwracamy uwagę na szkodliwość powielania

stereotypów płciowych w edukacji przedszkolnej, na propozycje zabaw, ćwiczeń i zajęć przełamujących owe stereotypy, jak również podajemy wskazówki dla nauczycielek przedszkolnych, jak w swych działaniach edukacyjnych stereotypy te przełamywali i ich nie powielali.

Niezwykle istotne jest tu uwrażliwienie nauczycielek i nauczycieli, pozwalające uniknąć nieświadomego, bezrefleksyjnego przekazywania w pracy z dziećmi stereotypowych postaw, dotyczących płci. Bez tego nawet w równościowych zabawach czy ćwiczeniach nauczycielki mogą zupełnie nieświadomie wzmacniać stereotypowe role.

Dlatego tak ważne jest, by nauczycielki dobrze rozumiały, czym są stereotypy i wiedziały, jak samodzielnie zauważyć takie treści nie tylko w programach, ale także w tym, co mówią, jak komentują zachowania dzieci. Namawiamy do tego, by wszelkim bajkom, wierszykom, inscenizacjom, zabawkom, ćwiczeniom, ale także swojemu zachowaniu przyglądać się przez równościowe okulary. Jak to zrobić? To jest właśnie cel naszego programu.

Wychodzimy z założenia, podobnie jak twórcynie i twórcy podstawy programowej w szwedzkich przedszkolach, w których działania równościowe zaczęto wprowadzać pod koniec lat 90. XX wieku, że *Sposób, w jaki dorośli odnoszą się do chłopców i dziewcząt, jak również wymagania i oczekiwania, które w stosunku do nich [chłopców i dziewcząt] wysuwają, przyczyniają się do tego, w jaki sposób chłopcy i dziewczęta postrzegają i rozumieją czym jest kobiecość i męskość. Przedszkola powinny być więc miejscem, w którym pracuje się nad zwalczaniem stereotypów płci i tradycyjnym postrzeganiem płciowości. Chłopcy i dziewczęta powinni mieć w przedszkolach równe szanse do rozwijania i próbowania siebie w różnych okolicznościach i zadaniach, bez ograniczeń wynikających z tradycyjnego postrzegania płci i związanych z nią stereotypów.*³

³ Z podstawy programowej dla przedszkoli Ministerstwa Edukacji i Badań Naukowych w Szwecji [w:] E. Bayne „Równościowe wychowanie w szwedzkich przedszkolach” <http://www.springerlink.com/>

Naszym celem jest przekonanie nauczycielek, które z kolei będą potrafiły przekonać dzieci, że bez względu na to, czy urodziły się dziewczynką czy chłopcem, mają w życiu takie same możliwości i szanse. Chcemy, by dzieci w przedszkolu mogły mieć takie możliwości i wolność, jak dzieci z poniższego wierszyka:

Bawię się z kim chcę, robię to, co chcę, płeć nie ogranicza mnie.

Czy jestem dziewczynką, czy jestem chłopakiem, mogę być pilotką, mogę być strażakiem

Czy jestem chłopakiem czy jestem dziewczynką, bawię się lalkami i olbrzymią piłką.

*Bawię się z kim chcę, robię to, co chcę, płeć nie ogranicza mnie!*⁴

Prócz porad na temat tego, jak patrzeć na wychowanie dziecka w przedszkolu przez równościowe okulary, dajemy też konkretne propozycje i rozwiązania, a także ćwiczenia i scenariusze równościowych zajęć, mających na celu uwrażliwienie dziewczynki i chłopców na stereotypy płciowe i przełamywanie ich.

Konsekwencje stereotypów płciowych

By naprawdę zrozumieć mechanizm stereotypu i być na niego wrażliwym, nie wystarczy przeczytać kilku mądrych książek i dowiedzieć się, że stereotyp i wynikające z niego uprzedzenia i dyskryminacja są złe. Do wyjaśnienia naszej idei programu do wychowania przedszkolnego wrażliwego na płeć najlepszy wydaje się cytat z Konfucjusza „Słyszałem i zapomniałem, widziałem i zapamiętałem, zrobiłem i zrozumiałem”. Tak też trochę jest z edukacją uwzględniającą perspektywę płci – nie wystarczy usłyszeć czy wiedzieć, że stereotypy i dyskryminacja istnieją, trzeba też tego doświadczyć, czy też odwołać się do własnych doświadczeń, by w pełni pojąć, czym one są i jak można im przeciwdziałać.

Stereotyp ma to do siebie, że jest bardzo silny i trwały, i bardzo odporny na zmianę. Ponadto, nawet jeśli jesteśmy skłonni przyznać, że dyskryminacja ze względu na płeć

⁴ Inspiracją do stworzenia tej rymowanki przez Katarzynę Nowakowską z Fundacji Feminoteka, był wierszyk znaleziony na stronie „Teaching Tolerance” (www.tolerance.org), który w oryginale brzmi następująco: *You can't say that boys [girls] can't play!// Not true, gender doesn't limit you!//Give it a rest, no group is best!//That's weird, being boys and girls doesn't matter here!//I disagree! Sexism is silly to me!*

istnieje w pewnych obszarach, to o wiele trudniej będzie nam dostrzec i stwierdzić, że same byłyśmy dyskryminowane czy też że potraktowałyśmy kogoś stereotypowo. Nic w tym dziwnego. Wszyscy – dorośli, rodzice i wychowawcy, kobiety i mężczyźni – jesteśmy tak mocno uwikłani i osadzeni w stereotypowych rolach przypisanych płciom, że często nie zdajemy sobie sprawy, że wynika z tego odmienny sposób traktowania przez nas dziewczynek i chłopców oraz że sami reprodukujemy stereotypy płci. Dlatego właśnie zaczynamy od przedstawienia konsekwencji stereotypów płciowych, które są najbardziej widoczne w społeczeństwie.

Najjaskrawszym przykładem tego, do czego prowadzi powielanie stereotypów płciowych, jest zjawisko przemocy związanej z płcią. Statystyki są porażające: ponad 90% osób doświadczających przemocy domowej to kobiety, zaś około 95% sprawców to mężczyźni. Dziewczętom i kobietom zagraża także przemoc seksualna – przy czym jeśli chodzi np. o gwałty, w 91% przypadków kobieta знаła wcześniej sprawcę, był to ktoś bliski: mąż, partner, przyjaciel, ktoś z rodziny lub najbliższego otoczenia. Tymczasem w Polsce pojęcia takie, jak np. *date rape* (gwałt na randce) są praktycznie nieznane. Dziewczęta z reguły nie są uczone jak bronić – przeciwnie, przekaz, jaki niesie ze sobą zwłaszcza kultura masowa, uczy je, że powinny być atrakcyjne i seksualnie dostępne.⁵ Policja zauważa, że tylko 16% gwałtów jest w ogóle zgłaszanych. Tylko kilka procent trafia do sądów.⁶

Jak interpretować te dane? Czy mówią one, że kobiety „z natury” są słabe i skazane na los ofiary, a mężczyźni „z natury” nie potrafią panować nad swoimi seksualnymi popędami i nad agresją? Jesteśmy innego zdania. Uważamy, że największy wpływ na postawy i zachowania dorosłych kobiet i mężczyzn ma wychowanie i przekaz kulturowy. Dopóki wychowanie opierać się będzie na stereotypowych wyobrażeniach kobiecości i

⁵ J. Piotrowska, A. Synakiewicz, „Dlaczego dziewczęta są agresywne? Szkoła wobec problemu przemocy ze względu na płeć”, Społeczny Monitor Edukacji, grudzień 2010, www.monitor.edu.pl.

⁶ E. Rutkowska „Genderowe podstawy przemocy wobec dziewcząt” [w:] „Przeciwdziałanie przemocy i przemocy seksualnej wobec dziewcząt. Poradnik dla nauczycielek i nauczycieli”, Fundacja Feminoteka, Warszawa 2009.

męskości, mali chłopcy nie będą mieli okazji nauczyć się okazywania emocji i panowania nad nimi, a małe dziewczynki nie dowiedzą się, jak bronić się przed krzywdą. Trzeba to zmienić!

Badania pokazują także, że odmienne traktowanie chłopców i dziewczynek, wspieranie zdolności stereotypowo przypisanym płciom, ma olbrzymie znaczenie i wpływ na ich późniejsze wybory i decyzje dotyczące chociażby edukacji czy pracy. Statystyki pokazują, że na uczelniach o kierunkach humanistycznych jest znaczna przewaga dziewcząt, a na kierunkach tzw. ścisłych – chłopców. Nie byłoby w tym nic złego, gdyby nie fakt, że zawody tzw. kobiece są postrzegane jako mniej prestiżowe i są niżej opłacane, zaś tzw. męskie cenione i wynagradzane są lepiej. W dzisiejszym polskim społeczeństwie kobiety i mężczyźni są już równi wobec prawa. Jednak rzeczywista równość możliwości wciąż nie została zrealizowana. Kobiety mają więcej, niż mężczyźni, trudności, chcąc godzić życie zawodowe z życiem osobistym. Są coraz lepiej wykształcone, ale nadal statystycznie mniej zarabiają. Rzadziej obejmują ważne stanowiska, wiążące się z władzą i prestiżem, częściej pracują w zawodach, kojarzonych z „opiekuńczością” (jeśli pracujesz w przedszkolu lub uczysz nauczania początkowego i czytasz te słowa, na 99,9% jesteś kobietą).

Im wyższe stanowisko – tym różnica w płacach między kobietami i mężczyznami jest większa. Na najwyższych stanowiskach, takich jak prezes firmy różnica ta sięga 30%.

Nie ma (...) wątpliwości, że kobiety zajmują w zachodnim społeczeństwie rolę podrzędną. W polityce, na wyższych szczeblach administracji państwowej, w szkolnictwie wyższym, w przemyśle i biznesie, w sądownictwie, w policji, a nawet w pewnych dziedzinach przemysłu rozrywkowego, sztuce i sporcie (lista ta nie ma końca) mężczyźni są płcią dominującą. Drugiej strony większość gorzej płatnych i podrzędnych rodzajów pracy wykonują kobiety. (...) Mężczyźni posiadają większość własności i kontrolują większość bogactw.⁷

⁷ David Fontana „Psychologia dla nauczycieli”, Poznań 1998.

Zakładamy, że wszyscy – nauczycielki, rodzice, dorośli – chcemy, by żadne dziecko ani dorosły nie doświadczały przemocy i by nie było gorzej traktowane na rynku pracy, w edukacji i w innych obszarach. Wychowujemy dzieci, i taki jest cel zarówno rodziców jak i nauczycielek przedszkolnych, by miały szczęśliwe dzieciństwo i udane dorosłe życie. Jeśli chcemy zatem, by dzieci – chłopcy i dziewczynki – miały takie same szanse w dorosłym życiu, ważne jest, żeby nauczyciele już we wczesnym etapie edukacji wiedzieli, że małe dzieci są szczególnie podatne na przyswajanie stereotypów. Pomaganie dzieciom we wzajemnych relacjach, zwalczanie dyskryminacji, czy nawet przewisk, może stać się istotną częścią przedszkolnych doświadczeń.

Empowerment

Angielskie słowo „empowerment” bywa czasem tłumaczone jako „wzmocnienie”. To bardzo ważny termin, oznaczający budowanie w kimś wiedzy/poczucia dotyczącego jej/jego własnej siły i możliwości. Wychowanie powinno przyczyniać się do wzmocnienia w dziewczynkach i chłopcach poczucia niezależności, woli panowania nad własnym życiem, gotowości do wchodzenia w pozytywne relacje z innymi ludźmi. Z uwagi na to, jak różnie nasza kultura traktuje chłopców i dziewczęta, osiągnięcie tego samego rezultatu wymaga zastosowania nieco innych środków. Dziewczynki powinny zatem dostać szczególnie mocny przekaz, dotyczący tego, że mają prawo i mogą swojej niezależności bronić. Chłopcom potrzebna jest przede wszystkim umiejętność wyrażania i nazywania emocji, a także radzenia sobie z nimi.

Zrozumieć stereotyp

Stereotyp jest sposobem na kategoryzowanie i przypisywanie ludziom cech. Zgodnie z teorią rozwoju poznawczego Piageta, między 3. a 6. rokiem życia dzieci są na etapie wyobrażeń przedoperacyjnych, co oznacza, że skupione są głównie na tym, co mogą

zobaczyć.⁸ Są zatem także podatne na tworzenie stereotypów płci. Między 4. a 7. rokiem życia, zaczynają zdawać sobie sprawę z tego, że płeć pozostaje stałą cechą, bez względu na zmianę ubrania czy zachowania. Dzieci dostrzegają zachowania nauczycieli i także na tej podstawie uczą się, co mogą chłopcy, a co dziewczynki.⁹

Nierówne traktowanie ze względu na płeć w środowisku szkolnym zostało na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci dokładnie opisane. Badania prowadzone w szkołach (na poziomie podstawowym i ponadpodstawowym) pokazały, że chłopcy są bardziej nieposłuszni i hałaśliwi, podczas gdy dziewczynki mają niższe poczucie własnej wartości. Chłopcy dominują w klasie i odgrywają w niej role liderów, zaś dziewczynki zajmują mniej znaczące pozycje. W przeważającej większości to chłopcy częściej niż dziewczynki zabierają głos w klasie i skupiają na sobie uwagę nauczycieli. Trzeba jednak zauważyć, że to oni są także częściej niż dziewczęta upominani, przeważnie w formie krytykowania lub dyscyplinowania. Badania pokazują także, że chłopcy angażują się w działania, które mają na celu sprowokowanie albo zaatakowanie dziewcząt, łącznie z zaczepkami słownymi i wykorzystywaniem fizycznym.¹⁰

Jeśli przeniesiemy się na grunt przedszkolny, zobaczymy podobną sytuację, jak w szkołach: chłopcy są bardziej hałaśliwi i aktywni fizycznie od dziewcząt, a także zapewniają sobie więcej przestrzeni niż one. Chłopcy często zaczepiają dziewczęta drażniąc się z nimi i im przeszkadzając. Tak jak w środowisku szkolnym, tak i w przedszkolach, to chłopcy dominują i przewodzą grupie, a dziewczynki odgrywają pomniejsze role. Dziewczęta częściej trzymają się blisko pracowników/nauczycieli przedszkolnych, zachowując się jak małe asystentki-pomocnice przy różnych czynnościach, takich jak np. sprzątanie po zabawie itp. Chłopcy skupiają na sobie większą uwagę personelu przedszkolnego niż dziewczęta. Okazało się także, że personel

⁸ A. Levitch, M.A., and Sara Gable, Ph.D., University of Missouri Extension „Usuwanie stereotypów z przedszkolnej sali”.

⁹ A. Levitch, M.A., and Sara Gable, Ph.D., University of Missouri Extension „Usuwanie stereotypów z przedszkolnej sali”.

¹⁰ Emma Bayne „Równościowe wychowanie w szwedzkich przedszkolach” <http://www.springerlink.com>.

przedszkolny wymaga więcej od dziewcząt niż od chłopców i w większym stopniu kontroluje i instruuje te pierwsze. Tak jak w szkołach, zachowanie, które jest zgodne z tym przypisanym danej płci, jest postrzegane bardziej pozytywnie niż to, które od tej normy odstaje.¹¹

Wiele z powyższych wniosków sprowadza się do stwierdzenia, że istnieje wyraźny wzorzec zachowań chłopców: zdobywają oni dla siebie więcej przestrzeni i skupiają na sobie uwagę nauczycieli. Stąd też dziewczęta i chłopcy w środowisku przedszkolnym zdobywają, mimo iż warunki fizyczne są dlań jednakowe, odmienne doświadczenia.

Warto podkreślić, że ta odmienność doświadczeń wynika z istnienia silnych stereotypów nie tylko na temat kobiet, ale także na temat mężczyzn. Chłopiec od najmłodszych lat jest uczony, że nie powinien być „babą”, ma więc unikać „babskich” zachowań, zainteresowań, postaw i cech osobowych. Ponieważ kobiety są stereotypowo spostrzegane jako delikatne, czułe, uległe, pasywne i nastawione na związki, męczyzna swoją męskość ma demonstrować jako zaprzeczenie tych cech. Od mężczyzny oczekuje się, że powinien polegać tylko na sobie, a proszenie kogoś o pomoc jest niemęskie. Płacz go kompromituje (*chłopaki nie płaczą*), a okazywanie złości – dowartościowuje. Stereotypy zawierające zakazy dotyczące zachowań związanych z okazywaniem uczuć wpływają na emocjonalne funkcjonowanie mężczyzn, zwykle utrudniając im otwartą komunikację interpersonalną. W szerszym kontekście taki obraz utrudnia korzystanie przez mężczyzn z przysługującym im praw ojca, opiekuna dzieci.

W naszych głowach wciąż funkcjonują niezliczone stereotypy, dotyczące kobiet i mężczyzn i wyrastające z nich uprzedzenia. Niekiedy tak głęboko w nas zakorzenione, że sami i same nie zdajemy sobie sprawy z tego, jak silnie wpływają na nasze zachowanie – także na zachowanie wobec dzieci, dziewczynek i chłopców, którymi się opiekujemy.

¹¹ Tamże.

Płeć biologiczna, płeć kulturowa

Pojęcie *gender* bywa różnie tłumaczone na język polski: czasem po prostu jako „rodzaj” (stąd np. pojęcie „edukacja rodzajowa”), czasem jako społeczno-kulturowa tożsamość płci, płeć kulturowa lub płeć społeczna. Zawsze jednak chodzi o to samo: o ile pojęcie płeć biologiczna odnosi się do różnic w budowie ciała kobiet i mężczyzn, pojęcie *gender* odnosi się do zwyczajów, stereotypów, nawyków i oczekiwań, a przede wszystkim do ról płciowych, jakie kultura przypisuje kobietom i mężczyznom.

W Szwecji, jednym z krajów, gdzie szczególnie silnie kładzie się nacisk na równość płci, nauczyciele i nauczycielki w przedszkolach poddali obserwacji własne zachowania wobec dzieci. Wyniki okazały się zaskakujące:

Jeszcze kilka lat temu Stenman uśmiełaby się na wieść, że w jej przedszkolu inaczej podchodzi się do chłopców, a inaczej do dziewczynek. Ale w 2004 roku, w ramach rządowego programu na rzecz równości płci, pojawiła się w Järfälla badaczka specjalizująca się w problemach dotyczących gender (płci społecznej). Przez kilka miesięcy rejestrowała kamerą zajęcia, obserwowała poranne przybycie dzieci, towarzyszyła im w południowym posiłku. Wnioski, jakie wyciągnęła, zdumiały wychowawców: okazało się, że bezwiednie traktowali dziewczynki i chłopców w zupełnie różny sposób.

Tym ostatnim poświęcali dużo więcej uwagi – to oni zajmowali średnio dwie trzecie czasu przeznaczonego na dziecięce wypowiedzi. Podczas rozmów z przedszkolakami wychowawcy akceptowali fakt, że chłopcy przerywają swoim koleżankom, za to one miały grzecznie czekać na swoją kolej. Poza tym sami zwracali się do dzieci na dwa sposoby: do chłopców kierowali krótkie, rozkazujące zdania, dziewczynkom wyjaśniali każdą rzecz dłużej i precyzyjniej.

W czasie posiłków różnice stawały się wręcz karykaturalne. Na nakręconym w 2004 roku filmie widzimy trzy-, czteroletnie dziewczynki podające grzecznie szklanki z mlekiem i talerze z ziemniakami swoim niecierpliwym kolegom. Ten podział ról narzucili niechęący wychowawcy. – Nie uświadamialiśmy sobie – uśmiecha się Barbro Hagström, jedna z wychowawczyń – że tylko dziewczynki prosiliśmy, by pomagały nosić i podawać dania. Nigdy nie zwracaliśmy się z tym do chłopców.¹²

A zatem: jeśli wszystkiego, co najważniejsze, dzieci uczą się w przedszkolu, pytanie, które sobie stawiamy brzmi: jak sprawić, żeby nie nauczyły się stereotypowego myślenia o dziewczynkach i chłopcach, kobietach i mężczyznach? Jak nie doprowadzić do tego, żeby chłopcy, którzy chcą bawić się lalkami, byli z tego powodu wyśmiewani, a dziewczynki, które kochają liczyć, nie nabrały przekonania, że i tak w matematyce zawsze będą gorsze, niż chłopcy? Jednym z najważniejszych celów, które stawia sobie pedagogika wrażliwa na płeć jest właśnie przełamanie w dzieciach wizji świata, w której pewne rzeczy robią tylko chłopcy, a pewne tylko dziewczynki i zachęcenie dzieci do kwestionowania przypisanych ról.¹³

Pułapka przekazów

Kiedy kobieta zachodzi w ciążę, zawsze pada pytanie: co będzie – chłopiec czy dziewczynka? Niekiedy pojawia się jeszcze drugie: a co byś wolała – chłopca, czy dziewczynkę? Kiedy dziecko przyjdzie już na świat jednym z pierwszych pytań od sąsiadów przez przyjaciół i znajomych po najbliższą rodzinę jest pytanie o płeć dziecka. Ubrania dla dzieci, zabawki, gry – podzielone są według płci. Wystarczy wejść do pierwszego z brzegu sklepu z zabawkami, żeby zobaczyć różowe plastikowe sprzęty gospodarstwa domowego i zielone traktory, piły i karabiny maszynowe. Jeśli spojrzymy na przekazy, które otrzymaliśmy w dzieciństwie (i niestety otrzymujemy nadal) od rodziny, ze szkoły, od rówieśników, z mediów, nie wspominając już o przeczytanych lekturach, religii oraz tradycji, łatwo zobaczymy, na jakie komunikaty dotyczące płci

¹² Anne Chemin / Le Monde.

¹³ Sarah Hasbar „Równość zaczyna się w przedszkolu” <http://www.sweden.se>.

natrafiliśmy. Posługując się pewnym skrótem, można by powiedzieć, że o „kobiecości” i „męskości” myślimy jak o dwóch przeciwnych biegunach:

KOBIETY	MĘŻCZYŹNI
Wrażliwe	Agresywni
Uzuciowe	Niezależni
Subtelne	Mało emocjonalni
Ciepłe	Stanowczy
Troskliwe	Łatwo podejmują decyzje
Mają trudność w podejmowaniu decyzji	Silni
Uległe	Dominujący
Poświęcające się	Aktywni
Uczynne	Zaniedbani
Opiekuńcze	Głośni
Seks jest w ich życiu sprawą drugorzędną	Seks jest dla nich bardzo ważny, nie do końca panują nad swoim pożądaniem

Czy rzeczywiście jesteśmy takie i tacy, jak w tabeli powyżej? Czasem nawet miło jest nam tak myśleć o sobie. Jeśli jesteś kobietą, pewnie chcesz, żeby uważano Cię za wrażliwą i troskliwą. Ale czy zgodzisz się także z opinią, że jesteś uległa i nie potrafisz być aktywna? Zwróć uwagę na to, że w „męskiej” części tabeli jest wiele cech negatywnych – stereotyp męskości, jaki mamy w naszej kulturze, jest w gruncie rzeczy bardzo ograniczający dla chłopców.

Zwróć uwagę na to, że choć wiele cech wymienionych w „kobiecej” części tabeli można uznać za pozytywne, jednocześnie cechy te definiują kobietę jako istotę słabą, zależną, zmuszoną stale polegać na innych. Taki sposób definiowania kobiecości tworzy swoiste błędne koło: boimy się być silne i niezależne, żeby nie uznano nas za mało wrażliwe i mało subtelne.

Czy taki podział, jak w tabeli powyżej, odnosi się rzeczywiście do nas wszystkich? Czy jeśli ktoś (obojętne, czy jest kobietą, czy mężczyzną) nie wpisuje się w matrycę, przestaje być przedstawicielem/przedstawicielką swojej płci biologicznej? Problem polega na tym, że nasza kultura niejako „oczekuje” od nas, byśmy wpisywali się w uproszczony model kobiecości i męskości.

Właśnie dlatego, że nasza kultura nadaje dzieciom silny komunikat, dotyczący oczekiwań wobec każdej z płci, w wychowaniu konieczne jest zwracanie uwagi na ten przekaz i korygowanie go. Tak, jak w tym przykładzie, pochodzącym ze Szwecji:

Obserwowaliśmy dzieci, żeby zobaczyć które umiejętności powinny rozwijać, żeby potem nad tym pracować. Na przykład rozdzieliliśmy chłopców od dziewcząt podczas lunchów. Od dziewcząt bowiem już od małego oczekuje się, że będą pomagać i obsługiwać innych. My natomiast chcieliśmy nakłonić je do tego, żeby w większym stopniu myślały o własnych potrzebach. Pozbyliśmy się także zabawek, które jednoznacznie przypisane są do płci, takich jak lalki i samochody.¹⁴

Nie chcemy, rzecz jasna, przekonywać Cię, że masz wszystkie dziewczynki zmuszać do chodzenia po drzewach, a wszystkich chłopców do bawienia się lalkami. Przeciwnie: uważamy, że równościowe przedszkole powinno być prawdziwym dziecięcym rajem, w którym dzieci mogą czuć się bezpieczne i akceptowane z tym, jakie są, co je bawi i co lubią robić. Ale właśnie po to, aby to osiągnąć, warto stale zadawać sobie pytanie: czy to, co właśnie robię, nie wpycha dzieci w role, które one niekoniecznie chcą odgrywać? Jaki przekaz na temat ról płciowych niesie moje własne zachowanie? Jaki przekaz niosą bajki, które czytam, przykłady, które podaję, zabawy, które proponuję?

Aby lepiej zrozumieć czym jest równościowa perspektywa, czy też jak patrzeć przez równościowe okulary, proponujemy proste ćwiczenie. Przeczytaj uważnie trzy dość typowe wierszyki, przeznaczone dla przedszkolaków, a zobaczysz, jaką kopalnię

¹⁴ Sara Hasbar „Równość zaczyna się w przedszkolu” <http://www.sweden.se>.

stereotypów stanowią! Porównaj cechy „mamy” i „taty” z wierszyków z cechami męskimi i kobiecymi wypisanymi w tabeli.

„Mama ma dziesięć rąk”

*Mama ma teraz dziesięć rąk
I wszystkie są nagle zajęte.
Odstawia szafy, ściera kurz,
Rozmawia z każdym sprzętem.*

*Mama ma teraz dziesięć rąk
I wszystkie są bardzo zmęczone.
Muszę im dodać trochę sił
I wziąć je w swoje dłonie.*

*Potem wyciągnę zabawki,
Które trzeba naprawić,
Zrobię porządek w szufladzie,
Zanim zacznę się bawić.*

*I wreszcie tego wierszyka
Wyuczę się na pamięć
I powiem go na dobranoc
Mej uśmiechniętej mamie.*

„Dla tatusia”

*Moja młodsza siostra Ola,
ta, co chodzi do przedszkola,
bardzo lubi słuchać bajek
i z prośbami nie ustaje:
- Czytaj mammo, czytaj tato,
dziecko twoje czeka na to!*

*Wtedy wszyscy zasiadamy,
książki swoje rozkładamy.*

Tata Oli czyta bajki:

– Jak kot w butach palił fajki! –

Czy to prawda, czy też nie?

Ola słuchać tego chce.

*My z tatusiem atlas mamy,
lądy, rzeki oglądamy.*

I tak sobie rozmawiamy:

o wyprawach przed wiekami,

o korsarzach, co po morzach

dryfowali okrętami,

o lotnikach, co odważnie

szybowali pod chmurami.

Tyle rzeczy tato umie,

więc ciekawość mą rozumie.

*Wiem od taty, gdzie Afryka,
tam krokodyl w Nil pomyka.*

– łatwiej idzie mi nauka,

– każdy mnie uważnie słucha.

I na szóstkę zasługuję,

Każdą z dumą pokazuję.

Tato bardzo się raduje,

nieraz lody mi funduje.

Kiedy byłem jeszcze mały,

bardzo byłem wciąż nieśmiały.

Tata rzekł: – Już dosyć tego,

czas mężczyzną być kolego!

*Sam mi wszystko pokazuje,
gdy nie umiem, znów próbuję.
Słucham rad, ćwiczę wytrwale
i postępy robię stale.*

„Do czego służy tata”

*Do czego służy tatuś? Na przykład do prania,
Kiedy za dużo pracy miewa w domu mama.*

*Do trzepania dywanów, jazdy odkurzaczem,
do chodzenia z córeczką na lody, na spacer.*

*Do wbijania haczyków w twarde beton ściany,
wtedy, gdy nową szafkę lub obraz wieszamy.*

*Do strugania, gdy złamie się twarde ołówek,
do wkładania do mojej skarbonki złotówek.*

*Do wspinaczki, gdy sobie przed ekranem usiadł.
Do pomagania w lekcjach też miewam tatusia.*

*A kiedy się gazetą, jak tarcza zasłania,
przynoszę kolorowa książkę do czytania.*

*I razem wędrujemy do ostatniej strony.
Do tego służy tatuś dobrze oswojony.*

Spróbujmy przeanalizować te wierszyki. Dlaczego są one kopalnią stereotypów, dlaczego, i w jaki sposób, mogą przyczyniać się do wzmacniania stereotypowych ról kobiet i mężczyzn i co jest w tym złego?

W pierwszym wierszyku „**Mama ma dziesięć rąk**” widzimy mamę, która zajmuje się sprzątaniami, jest bardzo zajęta, mamy wrażenie że sprząta bez wytchnienia i poświęca temu działaniu każdą chwilę. Dziecko (nie wiemy czy chłopiec czy dziewczynka) dostrzega te wysiłki, widzi, że mama jest zmęczona i chce mamie jakoś w tym trudzie ulżyć, sprząając chociażby swoje zabawki. Ktoś może powiedzieć, że przecież nie ma w tym nic złego, przecież autor/autorka wierszyka dostrzega wysiłek, jaki kobiety wkładają w utrzymanie w domu porządku i czystości, można by nawet powiedzieć, że dowartościowuje w ten sposób domowe czynności i że wierszyk uczy także dziecko, iż trzeba samemu zadbać o porządek wśród swoich zabawek i nie dokładać mamie kolejnych zadań do wykonania. Można oczywiście i w ten sposób zinterpretować ten wierszyk i prawdopodobnie by się obronił, gdyby w przedszkolu, podczas nauki czy czytania tej rymowanki, omówić z dziećmi kwestię domowej pracy kobiet, która choć niezbędna, jest jednocześnie ciężka, niewdzięczna i bezpłatna. Najczęściej jednak tego rodzaju wierszyki pozostają bez komentarza ze strony wychowawczyń, co powoduje, że utrwalamy w dziecku przekonanie, że za porządki w domu, za pranie, gotowanie itp. odpowiedzialna jest tylko i wyłącznie mama, i tylko ona do tego się nadaje. Co więcej mama z wierszyka nie podejmuje żadnych innych czynności ani aktywności, można więc wyciągnąć wniosek, że życie mamy kręci się jedynie wokół domowych obowiązków. Skądinąd jest to doświadczenie wielu kobiet w Polsce. Mężczyźni, jak pokazują badania, wciąż niechętnie angażują się w prace domowe, zaś kobiety wciąż pracują na tzw. dwa etaty, a więc i w domu i w pracy zawodowej.¹⁵ Jednak ucząc dzieci tego wierszyka bez zwrócenia uwagi na wymienione powyżej fakty, będziemy wzmacniać stereotypowe przekazy dotyczące podziału obowiązków domowych, co z kolei przyczyni się do, i tak dużej, niechęci chłopców i mężczyzn do uczestniczenia w pracach domowych i nigdy nie wyjdziemy z tego błędnego koła. Zwłaszcza, że w wierszykach poświęconych tacie zwracamy uwagę na inne kwestie, także wzmacniając stereotypowy obraz mężczyzny.

¹⁵ B. Budrowska, D. Duch-Krzysztosek, A. Titkow, „Nieodpłatna praca kobiet mity, realia, perspektywy”, Warszawa 2004.

Z wierszyka „**Do czego służy tata**” dowiadujemy się, że tata służy *Na przykład do prania, Kiedy za dużo pracy miewa w domu mama*. Tata więc, o ile w ogóle włącza się w prace domowe, czyni to tylko wtedy, gdy mama jest zajęta innymi domowymi sprawami. I nie jest tu równorzędnym partnerem, lecz „pomagaczem”. Tak też zazwyczaj bywa w polskich domach, ale czy tak powinno być? Czy mężczyźni i chłopcy nie powinni uczestniczyć w pracach domowych na równi z dziewczynkami i kobietami i być do tego zachęcani – przez oboje rodziców i to najlepiej własnym przykładem? Ale dla taty mamy zupełnie inne role do wypełnienia – jakże atrakcyjniejsze niż bycie sprzątaczką. Z wierszyków o tacie wyłania się obraz mężczyzny, który jest przewodnikiem po świecie – odkrywa nowe lądy, uczy o zwierzętach, jak w wierszyku „**Dla tatusia**”: *Wiem od taty, gdzie Afryka, tam krokodyl w Nil pomyka*. Jest też osobą, która nie tylko spędza czas w domu, ale także „służy” *do chodzenia z córeczką na lody, na spacer*; czyli eksploruje i tłumaczy dziecku świat i dba o przyjemność dziecka (kupi lody), jest także pożyteczny, bo potrafi chociażby zaostrzyć ołówek, czy zawiesić szafkę. Jednocześnie dowiadujemy się z wierszyka, że jest to tata *dobrze oswojony*, niczym groźne zwierzę, które tak naprawdę ma inną naturę, ale „oswojony” jest niezwykle dla dziecka atrakcyjny. Nawet wtedy, gdy zgodnie ze stereotypem tzw. prawdziwego mężczyzny, usiądzie przed telewizorem (*Do wspinaczki, gdy sobie przed ekranem usiadł*) lub oddzieli się od realnego świata gazetą (*A kiedy się gazetą, jak tarcza zasłania, przynoszę kolorowa książkę do czytania.*).

Z obydwu wierszyków wyłania się obraz o wiele atrakcyjniejszy, ciekawszy i bardziej różnorodny niż obraz mamy z wierszyka „Mama ma dziesięć rąk”. Przedstawiając dziecku taką wizję ról mamy i taty, jednoznacznie przekazujemy stereotypy, informujemy czym powinny zajmować się obie płcie. Jakie są tego konsekwencje? O jednej już pisałyśmy powyżej – brak zaangażowania się mężczyzn w prace domowe i zbytnie nimi obciążenie kobiet. Druga, to, często nieświadome, zachęcanie jednej płci bardziej niż drugiej do wykonywania domowych czynności. Badania w szwedzkich przedszkolach pokazały, że czynności tzw. domowe, takie jak sprzątanie, chociażby po posiłkach czy sprzątanie zabawek, chętniej podejmują się dziewczynki, częściej także to je właśnie zachęca się do nich, chłopców zaś częściej się z nich zwalnia. Kolejna konsekwencja to

utrwalanie przekazu o tym, że to co „męskie” jest atrakcyjne, a to, co „kobiece”, choć może potrzebne, to jednak nudne. Gdyby chcieć szczerze odpowiedzieć na pytanie, kim wolałabyś być – mamą z wierszyka czy tatą, większość z nas wolałaby być tatą! No właśnie. Chodzi nam o to, by taki przekaz nie płynął do dzieci.

To właśnie nazywamy patrzeniem przez równościowe okulary na wszelkie treści, zabawy, ćwiczenia przekazywane dzieciom.

Czy można inaczej? Jak najbardziej! Poniżej coś zupełnie innego – wierszyk, który stanowi przykład pozytywny:

„Różne mamy”

*Mietek mamę ma kucharza,
Mama lotnik?– też się zdarza.
Bywa także taka mama,
Co prowadzi pociąg sama.
Jedną taką mamę znam,
Co jest najdzielniejsza z mam.*

*Pilot lata samolotem,
Kucharz częstuje kompotem,
Nauczyciel uczy w szkole,
Aktor gra w teatrze role,
Murarz domy nam buduje,
Każdy pilnie się zajmuje
Własną pracą, a nie inną
I tak właśnie być powinno.
Wiele różnych mamy mam
Wszystkie są potrzebne nam.*

Tak więc przygotowując się do zajęć z dziećmi na okoliczność Dnia Mamy, Taty, Dziadka czy Babci, warto przeanalizować treści zabaw, wierszyków i inscenizacji właśnie w sposób, w jaki zaproponowałyśmy. Przyjrzeć się, czy nie zawierają stereotypowych treści. Postarać się poszukać innych wierszyków i opowiadań, które nie powielają stereotypów płciowych. Jeśli jest to trudne, czy niemożliwe (niestety, cały czas brakuje takich równościowych rymowanek), warto zastanowić się czy wierszyk, który stereotypowo ujmuje role kobiet i mężczyzn można twórczo wykorzystać do tego, by porozmawiać z dziećmi na temat ról społecznych. Podać przykłady nietypowych mam, babć, dziadków i ojców itp.

Edukacja wrażliwa na płęć od przedszkola? To za wcześnie!

Kontrowersje

Nauczycielki wprowadzając równościową perspektywę do swojego programu wychowania przedszkolnego mogą obawiać się zarzutów ze strony rodziców, że wchodzi w obszar, za który odpowiedzialni są rodzice. Rodzice i nauczycielki mogą się też zastanawiać nad tym, czy równościowe wychowanie powinno być wprowadzane już na etapie edukacji przedszkolnej, czy to aby nie za wcześnie. Odpowiedzią na tę wątpliwość może być wypowiedź Karin Graff, psycholożki zajmującej się dziećmi: *Dzieci są niesamowicie podatne. Uczą się zachowań przez podpatrywanie i naśladowanie dorosłych. Jeśli chcielibyśmy więc czekać z równościowym wychowaniem do czasu, kiedy zaczną szkołę, chłopcy i dziewczęta będą już wtedy wtłoczeni w przypisane role.*¹⁶

Projekty edukacji wrażliwej na płęć nie zawsze spotykały się z pozytywnym przyjęciem, więcej – nierzadko ich wprowadzanie budziło niepokój i podejrzenia, zarówno wśród rodziców jak i nauczycieli przedszkolnych. Niektórzy rodzice martwili się przede wszystkim o dobro, kwestie związane z seksualnością i o wpływ na dalsze życie, a obawy te dotyczyły głównie chłopców. Fakt, że przełamywanie ról społecznych wzbudza więcej kontrowersji w przypadku chłopców, niż w przypadku dziewcząt wiąże się z tym, że w społeczeństwie normą jest perspektywa męska – to, co „męskie” stanowi wzór. Wynika z

¹⁶ Sarah Hasbar „Równość zaczyna się w przedszkolu” <http://www.sweden.se>.

tego przekonanie, że tam, gdzie kobiety ewentualnie mogą zaadoptować do swojego zestawu zachowań i cech „męskie elementy”, tam podobny proces, ale skierowany w odwrotną stronę nie jest już dobrze widziany. Dlatego szczególnie ważne jest więc, by pamiętać, że rodzice nie są do końca tymi, którzy powinni ostatecznie decydować o tym, czy w przedszkolach powinno się pracować na rzecz równouprawnienia, ponieważ często nie posiadają oni fachowej wiedzy na ten temat i sami również kierują się stereotypami.¹⁷

Jeśli jako nauczycielka masz nadal wątpliwości, zastanów się, czy pojawiłyby się one, gdyby rodzice protestowali, gdyby nauczycielka uczyła swoich podopiecznych szacunku do osób o innym niż biały kolorze skóry, do osób niepełnosprawnych, do osób starszych itp.

Jednym ze sposobów na rozwiązanie tej kwestii, jest przeprowadzenie warsztatów równościowych dla rodziców, by także i oni mieli świadomość, jakie konsekwencje niosą za sobą stereotypy płciowe. Z naszego doświadczenia wynika, że żadne z rodziców nie chce, by jego dziecko – bez względu na to czy jest chłopcem czy dziewczynką – było gorzej traktowane, doświadczało przemocy czy też innych skutków stereotypowego wychowania. Tego typu warsztaty pozwalają rozwiać obawy rodziców do podejmowania tej kwestii. Warto w rozmowie z rodzicami podkreślać, że rolą edukacji przedszkolnej jest uczenie dzieci m.in. szacunku także ze względu na płeć.

Postawa nauczyciela jest dla dziecka wzorem postawy wobec świata. Pierwsze lata życia dziecka decydują o jego rozwoju i dalszych losach. Wtedy kształtuje się znacząca część możliwości intelektualnych człowieka. Przedszkole nie tylko zabawia dzieci w czasie, gdy rodzice są w pracy, ale również, a w zasadzie w szczególności, przygotowuje dzieci do dorosłego życia. Wiek przedszkolny jest tym okresem, kiedy najłatwiej i najskuteczniej można niwelować różnice wynikające z wpływu środowiska rodzinnego, a także przełamywać stereotypowe podejście do płci. Tymczasem w praktyce dzieci od najmłodszych lat wrastają w kulturę i stereotyp. Już czterolatki wiedzą, jakich zachowań

¹⁷ Emma Bayne „Równościowe wychowanie w szwedzkich przedszkolach, www.springerlink.com.

się od nich oczekuje i co pochwała się u każdej z płci – a przedszkole często umacnia je w tej wiedzy.

Po pół roku w przedszkolu czterolatek dostaje płęć. Odgórnie, bez możliwości zmiany, nagięcia, bez szans na rys indywidualny. Wpływ domu jest bez znaczenia. Posyłasz do przedszkola miłą androginiczną istotę nieświadomą wartości metek; której obojętne jest, czy wkłada majteczki w wyścigówki, czy z kokardkami, o ile tylko nie spadają ani nie wbijają się w pupę. Ciekawą świata bestyjkę, która wspina się na siatkę okalającą plac zabaw, by dać się z niej ściągnąć jedynie obietnicą zabawy liliowym wózkiem z lalką Chińczykiem.

A kogo odbierasz?

Dziewczynkę w różowej baletowej spódnicy (zdejmowanej wyłącznie do snu i kąpieli), w białych skarpetkach z falbanką (mogą być brudne), świadomą swoich umiejętności i możliwości („Judo? Dziewczynki nie uprawiają judo. Dziewczynki chodzą na balet!”).

Jeśli posłałaś do placówki chłopca, odbierasz chłopca. Zapomnij o chwilach, gdy z jego pozlepianych kaszką kołtunków z rozczuleniem wypłatywałaś podkradzioną siostrze spinkę z kokardą. To se ne vrati. Dziś chłopiec prosi o T-shirt ze Spidermanem i transformersa, choć Bóg ci świadkiem, nawet nie pomyślałaś, by dziecko o istnieniu Spidermana poinformować. Twój pięciolatek rechocze grubym głosem i informuje cię, że chłopaki nie bawią się z dziewczynami. Dlaczego? Nie, bo nie. Proste?¹⁸

Jeśli nadal uważasz, że wychowanie do równości płci jest czymś kontrowersyjnym, może te argumenty Cię przekonają:

Jak wynika z raportów i analiz, już od okresu przedszkolnego:

- dzieci są poddawane socjalizacji wg tradycyjnej socjalizacji wg tradycyjnych ról płci;
- dzieci są oceniane zgodnie ze stereotypami płci;
- oczekiwania wobec chłopców i dziewczynek są różne;

¹⁸ Joanna Sokolińska, „15 królewien i jedna krówka”, [w:] „Wysokie Obcasy”, lipiec 2009.

- wzmacniana jest segregacja płciowa dzieci podczas zabawy i nauki;
- dzieci, które wyłamują się ze stereotypowych ról są ośmieszane przez rówieśników, wychowawców i nauczycieli;

To, co wpaja się dzieciom podczas zajęć w przedszkolu, ma ścisły związek z obrazem kobiecości i męskości, który funkcjonuje w wyobrażeniach danego społeczeństwa. W efekcie, jak dowodzą liczne badania, rodzajowe praktyki socjalizacyjne, które mają miejsce w systemie edukacji, przyczyniają się do utrwalania „tradycyjnego porządku” opartego na postrzeganiu ról płciowych przez pryzmat stereotypów:

- dziewczynki wrażliwe w poczuciu zależności i „bycia gorszą”, mniej zdolną od mężczyzn/ chłopców;
- wrażliwe w przekonaniu o szczególnych „predyspozycjach” kobiet do spełniania się w sferze domowej;
- przekazywany stereotypowy obraz mężczyzny, narzuca chłopcom presję nieustannego odnoszenia sukcesów i emocjonalnego chłodu;
- dzieci uczą się, że płeć jest czynnikiem, który ogranicza możliwość życiowych wyborów człowieka;
- pojawia się ryzyko, że dziecko nie będzie potrafiło w dorosłym życiu dostosować się do zmieniających się nieustannie warunków społeczno-kulturowych lub nie będzie umiał brać czynnego udziału we wszystkich obszarach życia społecznego;
- dzieci nie mają szansy na poznanie innych, niż stereotypowe, modeli życia w rodzinie i poza nią;
- system edukacyjny powiela i utrwała wzór tradycyjnej kultury klas dominujących i tym samym, zamiast zmniejszać istniejące w społeczeństwie nierówności, przyczynia się do ich trwania.

Udział nauczycieli w przyswajaniu ról płciowych:

- wypowiedzi nauczycielek i nauczycieli są ważnym nośnikiem wiedzy odnośnie kobiecości i męskości;

- nauczycielki i nauczyciele inaczej interpretują zachowania dziewczynek i chłopców, przypisują uczennicom i uczniom cechy zgodne ze stereotypami kobiecości i męskości;
- nauczyciele i nauczycielki nie poświęcają dziewczynkom i chłopcom tyle samo czasu i uwagi;
- nauczycielki i nauczyciele wzmacniają funkcjonujące w społeczeństwie stereotypy płciowe, wpływając (często nieświadomie) na zainteresowania i preferencje uczniów tak, żeby te ostatecznie okazywały się zgodne z cechami, przypisywanymi im ze względu na płeć: na przykład zachęcając dziewczynki do bawienia się lalkami a chłopców do gry w piłkę;
- nauczycielki i nauczyciele mają różne oczekiwania odnośnie zdolności chłopców i dziewczynek, od dziewczynek oczekuje się na przykład, że będą dobre w przedmiotach humanistycznych, od chłopców – że w ścisłych.

Liczne badania dowodzą, że powielanie wszelkich stereotypów zagraża prawidłowemu rozwojowi dzieci. Przygotowywanie dzieci do pełnienia społecznie akceptowanej roli płciowej dziewczynek i chłopców może być w konsekwencji przyczyną napotykania przeszkód i barier w życiu dorosłym.

Zmiana w obszarze modelu jest trudna – jeśli na przykład kobieta wejdzie w sferę publiczną, tak jak miało to miejsce w przypadku chociażby Margaret Thacher czy Hanny Gronkiewicz-Waltz, będzie w niej traktowana inaczej niż mężczyźni. Zobaczymy nagle, że oprócz tego, iż Thacher i Gronkiewicz są polityczkami, są także kobietami: gotują, sprzątają, mają dzieci i rodziny. Często stawiano im pytania o życie rodzinne i prywatne, gdy tymczasem nikt nie zadawał podobnych pytań mężczyznom wchodzącym do polityki, bowiem jest to dziedzina przez nich „zagospodarowana” i dobrze oswojona, nie ma zatem obaw, że sobie w niej nie poradzą. Zwłaszcza że nie będą musieli godzić życia zawodowego i prywatnego, mogąc się w pełni oddać temu pierwszemu bez żadnych konsekwencji dla swojego wizerunku. Jeśli jednak kobieta traci trochę z oczekiwanej od niej miękkości i wrażliwości, wchodząc w „brutalny” świat polityki, jest jasne, że musi

„odrobić” częściowy „zanik kobiecości” poprzez podkreślenie, że dom jest równie ważny, że tam spełnia swoją „kobiecą” rolę.¹⁹

Ten sam mechanizm działa także wobec mężczyzn: co widać choćby w przedszkolach, w których praktycznie nie ma przedszkolaków rodzaju męskiego. Dzieje się tak nie dlatego, że nie ma mężczyzn, którzy chcieliby i umieli pracować z małymi dziećmi. Problem polega na tym, że tacy mężczyźni traktowani są jako zjawisko niezmiernie dziwne, uważa właściwie nawet podejrzan. Wielu studentów pedagogiki obawia się nawet, że jeśli zdecydują się na pracę z małymi dziećmi mogą łatwo zostać oskarżeni o pedofilię.

Podstawa programowa wychowania przedszkolnego a równość ze względu na płeć

Brak perspektywy genderowej w działaniach publicznych/ politycznych/ edukacyjnych skutkuje przyjęcie „uniwersalistycznej” perspektywy, w której obywatele nie są różnicowani na płeć, a co za tym idzie niemożliwe jest zidentyfikowanie i określenie ich zróżnicowanych potrzeb i oczekiwań. W praktyce najczęściej oznacza to pomijanie pewnych grup i problemów, które nie są dostrzegane lub nie zostają uznane za dostatecznie ważne.²⁰

W teorii obowiązująca od 2009 roku podstawa programowa wychowania przedszkolnego nie zawiera nic, co uniemożliwiłoby stworzenie programu równościowego przedszkola, w którym przestrzegana jest zasada wychowania do równości płci. Nie ma w niej jednak także nic, co mogłoby stanowić pomoc lub inspirację dla myślenia w kategoriach pedagogiki wrażliwej na płeć kulturową.

¹⁹ E. Rutkowska „Genderowe podstawy przemocy wobec dziewcząt” [w:] „Przeciwdziałanie przemocy i przemocy seksualnej wobec dziewcząt. Poradnik dla nauczycielek i nauczycieli”, Fundacja Feminoteka, Warszawa 2009.

²⁰ B. Limanowska „Polityka równości płci” [w:] „Refleksje. Zachodniopomorski Dwumiesięcznik Oświatowy” maj/czerwiec 2010 „Gender mainstreaming w edukacji”, Szczecin 2010

Podstawa napisana jest charakterystycznym, ślepy na płeć językiem: mówi o „dziecku” i „nauczycielu”. W intencji autorów i autorek, taki język ma być językiem neutralnym, pod owym „dzieckiem” kryć się mają zarówno dziewczynki, jak i chłopcy. Małe dzieci określane są rodzajem nijakim, tak, jakby nie miały w ogóle płci, ani kulturowej, ani biologicznej. W odniesieniu do nauczycieli i nauczycielek używa się pozornie tylko neutralnej formy męskiej.

Za taką konstrukcją tekstu kryje się bardzo silne (choć niekoniecznie uświadomione) przekonanie, że równość osiąga się poprzez zamazywanie różnic. W niektórych przypadkach może się to nawet sprawdzać. Neutralny język przestaje jednak być językiem równościowym wtedy, kiedy utrudnia, a nawet uniemożliwia, jasne nazywanie tych problemów, które neutralne nie są. Dotyczy to przede wszystkim zjawisk wynikających z istnienia stereotypów na temat płci. Ten sam problem pojawia się jednak także np. w przypadku rasizmu. Żeby skutecznie przeciwdziałać rasizmowi, potrzebna jest, podobnie jak w przypadku zwalczania dyskryminacji ze względu na płeć, wiedza na temat mechanizmów powstawania uprzedzeń i umiejętność wychwytywania i nazywania sytuacji, w których te uprzedzenia rodzą się i przejawiają. Podstawa mówi, że dziecko „wie, że wszyscy ludzie mają równe prawa” – nie podkreśla jednak, że istnieje zasadnicza różnica między wiedzą (która może być czysto deklaratywna) a rzeczywiście prorównościową postawą.

W jednym bodaj tylko miejscu w podstawie zdecydowano się konkretnie wskazać zachowania dyskryminujące, tam mianowicie, gdzie mówi się, że dziecko ma się nauczyć, że „nie należy chełpić się bogactwem i dokuczać dzieciom, które wychowują się w trudniejszych warunkach, a także wyszydząć i szykanować innych”. Sformułowanie mogłoby być zręczniejsze: w obecnej formie trąci patriarchalizmem (brzmi trochę tak, jakby chodziło o to, że bogatsi mają być wyrozumiali dla tych, którym się nie powiodło i ich nie szykanować). Tym niemniej realny problem został dostrzeżony i nazwany. Nie widzimy powodu, dla którego nie można było nazwać problemów, związanych z nierównością płci czy rasizmem.

Osobny problem wiąże się z całkowitym ignorowaniem w podstawie zjawiska dziecięcego zainteresowania sprawami ciała. Dzieci nie tylko na poziomie językowym traktowane są jako istoty całkowicie aseksualne. Uderzające jest całkowite przemilczenie zarówno problemów związanych z molestowaniem seksualnym, jak i zjawiska seksualności dziecięcej. W podstawie mówi się o edukacji prozdrowotnej, a także o uczeniu dziecka unikania różnych zagrożeń. Tyle, że znów – mówi się o tym tak ogólnikowo, że poszczególne punkty podstawy mogą znaczyć wszystko i nic. I tak np. znajdziemy w podstawie punkt mówiący, że „dziecko [...] zna zagrożenia płynące ze świata ludzi, roślin oraz zwierząt i unika ich” (nawiasem mówiąc, zdanie jest źle skonstruowane). Nigdzie jednak nie precyzuje się, jakich konkretnie zagrożeń ze strony innych ludzi dziecko miałyby unikać.

Małe dzieci, dziewczynki i chłopcy, wykazują zainteresowanie budową tak własnego ciała, jak i ciał swoich koleżanek i kolegów – ale w podstawach i programach wychowania przedszkolnego milczy się na ten temat. Brakuje porad i wyjaśnień dla nauczycieli i nauczycielek, jak prawidłowo reagować np. w sytuacji, gdy dzieci oglądają swoje intymne części ciała. Brakuje refleksji nad tym, jak rozmawiać z dziećmi o seksualności i intymności, aby z jednej strony nauczyć je chronienia własnych granic, a z drugiej – nie zaszczepiać im niepotrzebnego lęku czy poczucia wstydu.

Mimo założonej neutralności, podstawa programowa w kilku przynajmniej miejscach zawiera ukryty program, związany z utrwalaniem tradycyjnych ról płciowych. W punkcie 15 „Wychowanie rodzinne, obywatelskie i patriotyczne” brakuje zwrócenia uwagi na fakt, że dzieci mogą mieć rodziny bardzo różniące się od „klasycznego” modelu rodziny nuklearnej: dziecko po prostu ma umieć wymienić nazwiska osób bliskich i wiedzieć, „gdzie pracują i czym się zajmują”. Z perspektywy równościowej, jest to jedno z tych zadań, które, w zależności od tego, jak nauczycielki i nauczyciele będą starali się je realizować, może albo posłużyć do uwrażliwiania dziewczynek i chłopców na różnorodność, albo wprost przeciwnie – do utrwalania i powielania klasycznych wyobrażeń na temat tego, co jest „normą”. W tym samym punkcie znajduje się też podpunkt mówiący o tym, że dziecko „zna nazwę miejscowości, w której mieszka, zna ważniejsze instytucje i orientuje się w rolach społecznych pełnionych przez ważne osoby,

np. policjanta, strażaka” (błąd: rolę się odgrywa, a pełni się funkcje). Wymienia się tu jako „ważne” dwa zawody, mocno kojarzące się z męskością, znowu – w żaden sposób nie poddając tego skojarzenia refleksji.

Warte uwagi są także punkty 10 i 2. Punkt 10 omawia wspomaganie rozwoju umysłowego dzieci poprzez zabawy konstrukcyjne, budzenie umiejętności technicznych. To wspianale, że przedszkole ma budzić zainteresowanie techniką, manipulowaniem przedmiotami, tworzeniem konstrukcji i kompozycji z różnorodnych materiałów. Jeśli jednak uważnie wczytamy się w podstawę, zauważymy, że w zasadzie tylko zajęcia tradycyjnie kojarzone z chłopięcością – jak właśnie zajęcia techniczne – opisane są jako wspomagające rozwój umysłowy, dające poczucie sprawstwa, pozwalające odczuwać radość z wykonanej pracy. Zajęcia artystyczne (punkty 7, 8 i 9 podstawy) zgrupowane pod hasłem „wychowanie przez sztukę”, już takiej radości dawać nie muszą. Z kolei czynności, silnie kojarzone ze sferą „kobiecą”, takie, jak sprzątanie, znajdują się w punkcie 2: „Kształtowanie czynności samoobsługowych, nawyków higienicznych i kulturalnych”. Nie chcemy sugerować, że nakrywanie do stołu jest pasjonującą intelektualną i artystyczną przygodą – a jednak uderza nas deprecjonowanie czynności, które służą tworzeniu przyjaznej przestrzeni dla siebie i innych i klasyfikowanie ich jako czegoś, co ma być wyłącznie efektem „nawyku”.

Powtórzmy zatem raz jeszcze: podstawa nie stanowi przeszkody w napisaniu programu wychowania przedszkolnego wrażliwego na płeć, ale zarazem w żaden sposób do stworzenia takiego programu nie zachęca. Jeśli zaś przyjrzeć się istniejącym programom okaże się, że kwestia równości płci zupełnie nie jest w nich uwzględniana. Dokumenty rządowe ocenia się nie tylko biorąc pod uwagę intencje autorów i autorek, ale także skutki, jakie mają w konkretnym otoczeniu społecznym. Mówiąc prościej: państwo ma obowiązek dołożenia należytych starań, aby zapewnić obywatelom i obywatelkom realną równość płci. Podstawa programowa wychowania przedszkolnego sformułowana jest zbyt ogólnikowo, aby można było uznać, że w tym przypadku obowiązek ten został spełniony.

Edukacja przedszkolna – zapobieganie stereotypom

Co możesz zrobić, żeby nie powiełać stereotypów płciowych

Warto mieć świadomość tego, co i jak mówimy do naszych podopiecznych. Poniżej podajemy kilka sugestii dla nauczycieli i nauczycieli, jak stworzyć atmosferę, w której możliwe będzie zmniejszenie ilości i siły stereotypów płci:

- To, co mówisz do dziecka, jest dla niego szalenie ważne: nie powielaj stereotypów rozmawiając z dziećmi. Unikaj oceniania zabaw dzieci, np. „Nie bawcie się wózkami, to nie jest zabawa dla chłopców”, ale także oceniania zachowania np. : „Chłopcy nie płaczą”, „Nie maź się jak baba” do chłopców, czy do dziewczynek „Uważaj, byś nie pobrudziła sukienki”, „Dziewczynki tak się nie zachowują”, „Złość piękności szkodzi” i in.
- Dzieci widzą i czują, co jest akceptowane przez nauczyciela/nauczycielkę, a co nie, co jest nagradzane, a co jest karane. Zwracaj więc uwagę na to, w jaki sposób wzmacniasz pewne zachowania u dziewczynek i chłopców.
- Wzmacniaj zachowania niestereotypowe. Wspieraj u dzieci poczucie własnej wartości, bez względu na to, jakie zajęcia i zabawy wybierają.
- Rozmawiaj z dziećmi, jeśli one dokuczają dziecku, które zachowuje się niestereotypowo.
- Promuj równość płci zachęcając chłopców i dziewczęta do podejmowania takich samych zadań. Zachęcaj obie płcie do budowania z klocków czy robótek ręcznych, etc.
- Wzmacniaj i zachęcaj dziewczynki i chłopców do aktywności na różnych polach.
- Zwracaj uwagę dzieci na rolę ojca/ partnera, który aktywnie włącza się w opiekę nad dzieckiem i prace domowe.
- Zwracaj uwagę dzieci na kobiety aktywne w niestereotypowych dziedzinach.
- Przebuduj zabawy ćwiczenia tak, by nie powiełać stereotypów.
- Zachęcaj dzieci do przełamywania ról: np. chłopcy sprzątają, a dziewczynki coś budują.
- Obserwuj swoje własne zachowania w różnych sytuacjach. (Jak radzisz sobie z sytuacjami emocjonalnymi, na przykład wtedy, gdy dziecko płacze? Czy

- traktujesz dziewczęta i chłopców w ten sam sposób?)
- Zapoznaj dzieci z przykładami zachowań i osób, które wyłamują się stereotypowym rolom przypisanym kobietom i mężczyznom.
 - Unikaj języka, który ogranicza podejmowanie pewnych aktywności przez inną płć. Dzieci uczą się czego się od nich oczekuje z języka osób, które odgrywają w ich życiu ważne role. Używaj nazw zawodów zarówno w męskiej i żeńskiej formie np. lekarz i lekarka, policjant i policjantka, nauczyciel i nauczycielka, prezes i prezeska itp.

Na co jeszcze warto zwracać uwagę w pracy z chłopcami i dziewczynkami?

ZABAWKI/ ZABAWY/ INSCENIZACJE²¹

Jeśli przyjrzymy się zabawkom oferowanym chłopcom i dziewczętom, zobaczymy, że obie płcie uczone są innych zachowań, choćby tych związanych z zajmowaniem miejsca w przestrzeni – chłopcy bawią się w wojnę, polowanie, dziewczynki zaś – w dom i szkołę. Zabawki „dziewczęce” to takie, które uczą opiekuńczości i roli społecznej związanej z macierzyństwem (lalki, wózki, akcesoria związane z opieką nad lalką – dzieckiem), dbania o urodę (lalki typu Barbie, głowy, „popiersia” do czesania i malowania, zabawkowe szminki i cienie do oczu, biżuteria), zajmowanie się domem (kuchenki, piecyki, odkurzacze, mopy itp.). Zabawki „chłopięce” z kolei rozwijają zainteresowania sportem, motoryzacją, aktywnością pozadomową, uczą myślenia logicznego (wszelkiego rodzaju klocki, zabawki konstrukcyjne) oraz posługiwania się nową technologią (miniatury laptopów czy telefonów komórkowych). Warto też wspomnieć o zabawkach militarnych, które uczą używania przemocy w sytuacjach konfliktowych.

Z powyższej wyliczanki jasno wynika, że wszelkie zabawy związane z większym eksplorowaniem przestrzeni ciągle są domeną chłopców. Nic więc dziwnego, że później

²¹ Na podstawie: M. Jonczy-Adamska „A moja Pani powiedziała” [w:] :] „Refleksje. Zachodniopomorski Dwumiesięcznik Oświatowy” maj/czerwiec 2010 „Gender mainstreaming w edukacji”, Szczecin 2010

od dorosłych mężczyzn oczekujemy lepszej orientacji w terenie, umiejętności zarządzania ludźmi, niezależności i łatwości podejmowania decyzji. Te umiejętności wszak promujemy i dowartościowujemy w zabawach małych chłopców. Inne zaś cechy będziemy cenić u dziewcząt; często zresztą na poziomie nieświadomym (nikt przecież nie będzie posługiwać się stereotypami świadomie, wiedząc, jakie konsekwencje niosą one ze sobą). Warto pamiętać, że taki podział – jak dowodzą badania – powoduje, że dziewczynki osiągają w szkole słabsze wyniki we wszystkich przedmiotach, które wymagają umiejętności analitycznych i logicznego myślenia. Autorka badań – prof. Becky Francis z londyńskiego uniwersytetu Roehampton – podaje konkretne przykłady: dziewczynki, które od maleńkiego cheszą, kąpią i przewijają swoje lalki, uczą się, że ich rolą jest dbanie o innych ludzi. Ich koledzy natomiast, którzy w tym samym czasie układają wieże z klocków, biegają z karabinami czy rozmontowują samochodzik, dowiadują się, że ręce służą do wytwarzania przedmiotów, a głowa do rozwiązywania problemów.

Warto także zwrócić uwagę na sposób rozmieszczenia zabawek w kąciku zabaw. Zazwyczaj także tutaj dochodzi do podziału płciowego – zabawki „dziewczyńskie” ustawiane są z jednej strony, zaś „chłopackie” z drugiej. Umacnia to podział płciowy i umieszcza dziewczynki i chłopców w oddzielnych przestrzeniach. Zabawki tzw. neutralne płciowo, jak np. klocki, na ogół umieszczane są w strefie chłopięcej.

To, na co warto zwrócić uwagę to treści przekazywane także podczas zabaw czy inscenizacji, zwłaszcza takich, które wprost dotyczą kobiet i mężczyzn, jak na przykład inscenizacje z okazji Dnia Matki, Dnia Ojca, Dnia Babci i Dnia Dziadka. Warto zwrócić uwagę na to, czy treści wierszyków czy piosenek nie powielają szkodliwych stereotypów (tak, jak wierszyki, cytowane przez nas na początku).

BAŚNIE/ OPOWIADANIA/ HISTORYJKI

Bajki często używane są jako materiał do analizy, do przygotowania przedstawień czy też jako element wyciszający przed drzemką. Tymczasem w wielu znanych bajkach roi się od stereotypów; warto przy tym pamiętać, że baśnie powstawały kilkaset lat temu,

stanowią odbicie innej epoki i innych wzorców. *Kopciuszek, Czerwony Kapturek, Śpiąca królewna, Królewna Śnieżka i siedmiu krasnoludków, Jaś i Małgosia* wspierają stereotypowe wyobrażenia – dziewczynki są w nich zazwyczaj bierne, strachliwe, i piękne. Bohaterowie z kolei to postaci silne, odważne, które najczęściej ratują bohaterki z opresji. W bajkach pojawiają się też postaci dorosłych kobiet, które zwykle są złe, zazdrosne, manipulujące, walczące z innymi kobietami. Nawet pomoc, której Kopciuszkowi udziela Dobra Wróżka służy przede wszystkim temu, żeby Kopciuszek mogła wygrać ze swoimi siostrami rywalizację o Księcia. Dziewczynki w baśniach najczęściej zajmują się pracami domowymi (*Kopciuszek, Małgosia* w domu baby Jagi) lub związanymi z dbaniem o wygląd zewnętrzny. Dziewczynki często są bierne, nagrodą dla nich jest pojawienie się księcia, który wybawia je z opresji (*Kopciuszek, Śpiąca królewna, Królewna Śnieżka*). A jeśli już bohaterki bajek przedstawione są jako zaradne, sprytne i mądre, to nawet wówczas cała ich zaradność prowadzić ma do tego, że „w nagrodę” będą mogły poślubić księcia. Także złymi postaciami w bajkach są zazwyczaj kobiety – macocha w *Kopciuszku*, zła królowa, Baba Jaga.

Jaki obraz kobiet i mężczyzn, dziewcząt i chłopców wnoszą dzieci nietrudno się domyślić. Dzieci dostają jednorodny przekaz na temat tego, jak powinny się zachowywać i jakie powinny być osoby obu płci.²² Dzieci bardzo szybko identyfikują z płcią, bo ok. 3 roku życia, w efekcie czego na przedszkolnych balach roi się od dziewczynek przebranych za księżniczki (90%), natomiast chłopcy przebierają się za strażaków, policjantów itp.²³

Nie namawiamy do rezygnowania z bajek w ogóle, ale do tego, aby je przemyśleć i w razie potrzeby – twórczo zmieniać. Jako przykład może posłużyć projekt „Od-kodujemy

²² M. Jonczy-Adamska „Propozycje ćwiczeń do wykorzystania podczas zajęć z zakresu przeciwdziałania dyskryminacji ze względu na płeć” [w:] „Równa szkoła – edukacja wolna od dyskryminacji”, Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej, Gliwice 2007.

²³ M. Jonczy-Adamska „A moja Pani powiedziała” [w:] „Refleksje. Zachodniopomorski Dwumiesięcznik Oświatowy” maj/czerwiec 2010 „Gender mainstreaming w edukacji”, Szczecin 2010.

świat bajek”²⁴ przygotowany przez Międzynarodowe Stowarzyszenie Pomocy „Słyszę Serce”. Idea projektu zrodziła się podczas przygotowywania przez dzieci ze świetlicy „Słyszę dzieciaka” w Łodzi przedstawienia „Kopciuszek”, kiedy to wyniknął konflikt między dziewczynkami o to, kto będzie Kopciuszkiem. Pozytywnym efektem zaistniałej sytuacji było postawienie paru konstruktywnych i ciekawych pytań:

- czy trzeba mieć szczególne predyspozycje do bycia Kopciuszkiem?
- czy może być więcej niż jeden Kopciuszek?
- czy Kopciuszek jest tylko Kopciuszkiem, czy odgrywa też inne role?
- czy królewicz musi koniecznie wybrać Kopciuszka na żonę?
- ile księżniczek może być na balu u królewicza?
- czy królewicza zainteresował tylko piękny wygląd Kopciuszka?
- czy Kopciuszek mógł odmienić swój los?

Z dyskusji oraz odpowiedzi na te i inne pytania wyniknął wniosek, że opowieść o Kopciuszku oraz wiele innych bajek to kopalnie stereotypów. Stąd narodził się pomysł, aby się im przeciwstawić i stworzyć nową bajkę, w której wszystko dzieje się zgodnie z wolą bohaterów, a nie według szablonu narzuconego przez autora dawno, dawno temu. Bycie dzieckiem nie oznacza przecież bycia bezwolnym intelektualnie. Tytuł „Odkodujemy świat bajek” wziął się z interpretacji znaczenia słowa „stereotyp” jako kodu, który narzuca i określa sposób odbierania świata. Dzieci wraz z opiekunkami i opiekunami ze świetlicy zastanawiały się, jak z tym walczyć.

Po usłyszeniu od swoich podopiecznych wątpliwości dotyczących tego, kto i dlaczego powinien odegrać rolę Kopciuszka, osoby prowadzące projekt podjęły z nimi dyskusję na ten temat. Następnie stworzyły przestrzeń do zmiany scenariusza bajki na happening spontanicznie realizowany przez dzieci, zgodnie z ich wolą, zainteresowaniami i

²⁴ „Przeciwdziałaj dyskryminacji jak zorganizować wydarzenie antydyskryminacyjne podręcznik działań w społecznościach lokalnych”, Stowarzyszenie Lambda Warszawa, 2009.

pomysłami. Ten przykład pokazuje, w jaki sposób nauczyciele i nauczycielki mogą przełamywać stereotypy w sposób aktywny, podążając zarazem za potrzebami dzieci.

Inni specjaliści polecają czytanie dzieciom książek, w których zamieniono miejscami tradycyjne role, na przykład bajkę o pięknym księciu, który zostaje uratowany przez dzielną księżniczkę. To tylko jeden ze sposobów. Kiedy wybierasz książki dla dzieci, staraj się znaleźć równowagę między płcią głównych bohaterów. Wybieraj historie, w których kobiety i mężczyźni są i bohaterami i złoczyńcami, etc. Jak wskazują badania, fabuły koncentrują się zazwyczaj na dokonaniach mężczyzn i prezentują bohaterów tendencyjnie, wspierając tym samym siłę stereotypów. Pamiętaj o tym, by dyskutować o fabule i omawiać zarówno męskich jak i żeńskich bohaterów – wszak zarówno mężczyźni jak i kobiety mogą dokonać wielkich rzeczy.²⁵

KĄCIKI TEMATYCZNE

Wiele programów do wychowania przedszkolnego pojawiają się środki i materiały dydaktyczne w postaci tworzenia tzw. kącików tematycznych. Najczęściej znajdujemy w nich następujące kąciki:

- *Kącik lalek*: kuchnia, komplet wypoczynkowy, stół, kołyski, wózki, lalki, akcesoria kuchenne.
- *Kącik samochodowy i ruchu drogowego*: samochody, pociągi, samoloty, drewniane znaki drogowe, plansze ulicy, garaże, książki o ruchu drogowym, gry planszowe, nagrania ulicy.
- *Kącik kosmetyczny i fryzjerski*: toaletka, suszarki, lokówki, prostownice, szczotki, grzebienie, ozdoby do włosów, nożyce do strzyżenia włosów.
- *Kącik sklepowy*: atrapy produktów spożywczych lub innych (w zależności od zainteresowań dzieci), monety i banknoty, etykiety.

²⁵ Alison Levitch, M.A., and Sara Gable, Ph.D., University of Missouri Extension „Usuwanie stereotypów z przedszkolnej Sali” <http://extension.missouri.edu/hes/childcare/reducestereotype.htm>.

- *Kwiaciarnia*: różne gatunki sztucznych roślin doniczkowych i ciętych, wazony różnej wielkości i kształtu, wstążki do wiązania bukietów, książki z ilustracjami.²⁶

Już na pierwszy rzut oka każda z nas może określić, które z tych kącików przypisałybyśmy dziewczynkom, a które chłopcom. Można więc mieć obawy, że tworzenie kącików o takiej tematyce może przyczynić się do wzmocnienia stereotypów płciowych. Zazwyczaj właśnie w tych obszarach, tworzenia właśnie tzw. kącików zabaw dla dzieci, dochodzi do podziału płciowego – zabawki „dziewczyńskie” ustawiane są z jednej strony, zaś „chłopackie” z drugiej. Co prawda w analizowanym programie kąciki nie mają podziału na część „chłopacką” i „dziewczyńską”, jednak istnieje obawa, że to dziewczynki będą się bawić „kąciku lalek” czy „kąciku kosmetycznym”, zaś chłopcy w „kąciku samochodowym”, choć pewnie dziewczynki chętniej zajrzą do „kącika samochodowego” niż chłopcy do „kącika lalek”, zgodnie z zasadą, że to, co chłopięce jest bardziej prestiżowe i atrakcyjne, a to co „dziewczyńskie” znacznie mniej. Rodzice, wychowawcy bardziej są skłonni zaakceptować „chłopięce” zainteresowania dziewczynki niż odwrotnie. W wielu rodzicach, opiekunach i nauczycielach zainteresowania dzieci odbiegające od stereotypowych wzbudzają zaniepokojenie, znacznie większe, gdy chłopiec chce się bawić lalkami niż gdy dziewczynka wykazuje zainteresowanie samochodami.

Jak uniknąć tej pułapki? Rozwiązań jest co najmniej kilka.

- 1) Można podążać szwedzką drogą: w niektórych szwedzkich przedszkolach usunięto te zabawki, które kulturowo jednoznacznie przypisane są jednej z płci, takie jak lalki czy samochody, zastępując je takimi zabawkami, które mają charakter neutralny, jak materiały plastyczne czy układanki.
- 2) Inną strategią było zorganizowanie kilku stacji-stoisk z różnymi zajęciami i zachęcenie dzieci do rotacyjnego korzystania z nich tak, by każdy i każda miała

²⁶ Lista kącików została zaczerpnięta z programu „Ku dziecku. Program wychowania przedszkolnego” autorstwa Barbary Bilewicz-Kuźni i Teresy Parczewskiej

okazję do wypróbowania swoich sił przy różnych zajęciach przedszkolnych.

Tak więc nie chodzi o to, by takie kąciki likwidować (choć na przykład niektórzy szwedzcy pedagodzy i pedagogi zalecają, by nie tworzyć kącików ewidentnie kojarzących się płcią, takich jak *kącik lalek* czy *kącik samochodowy*), lecz by je przeorganizować.

- 3) Kąciki tematyczne do zachęcania dzieci w uczestniczeniu w nietypowych dla swoich ról płciowych zabawach i zajęciach. Wtedy warto zachęcać dzieci obojga płci do uczestniczenia w tych zabawach – podkreślać atrakcyjność zabaw np. w „kąciku lalek”, gdzie zarówno chłopcy jak i dziewczynki mogą rozwijać takie chociażby cechy, jak troskliwość i opiekuńczość, poświęcić więcej czasu na wytłumaczenie, jakie znaczenie dla całego społeczeństwa ma praca domowa, jak ważne jest, by zarówno dziewczynki jak i chłopcy w pracach domowych uczestniczyli i zachęcać obie płcie do zabaw właśnie w tym obszarze. Warto jednak być przygotowaną na to, że chłopcy mogą protestować, gdy będziemy namawiać ich do zabawy lalkami i domagać się zabawy w kąciku „typowo” chłopięcym.
- 4) Inną sugerowaną metodą jest zapraszanie do przedszkoli mężczyzn i kobiet, którzy wykonują pracę w zawodzie niekoniecznie kojarzonym z ich płcią (przykładowo kobieta inżynierka czy mężczyzna pielęgniarz), żeby opowiedzieli dzieciom o swojej pracy.

Rozwiązanie dylematu, którą opcję wybrać, zostawiamy nauczycielkom, ponieważ to od nich zależy, na ile są w stanie przekonać chłopców, że zabawa w kąciku lalek czy kosmetycznym jest równie ważna i atrakcyjna jak kącik samochodowy.

PRAWA DZIECKA

Poznanie od najmłodszych lat swoich praw ma dla poczucia bezpieczeństwa i własnej wartości dziecka duże znaczenie. Niektóre programy przedszkolne poruszają kwestię praw dziecka i wprowadzają dzieci w zagadnienia z nimi związane. Warto rozszerzyć ten temat i rozmawiać z przedszkolakami nie tylko o prawach dziecka, ale po prostu o

prawach człowieka, w tym także o specyficznych zagadnieniach, jakie wiążą się z prawami kobiet.

Można rozmawiać z dziećmi o prawach kobiet jako takich, a także opowiedzieć o walkach naszych prababek o prawa wyborcze, dostęp do edukacji, możliwość pracy. Można także rozmawiać o dyskryminacji, na którą narażone są dziewczęta i kobiety. Nie chodzi nam, rzecz jasna, o to, by wprowadzać pojęcie dyskryminacji i uczyć dzieci jego prawniczych definicji, ale o to, aby temat praw dziecka i praw kobiet potraktować jako punkt wyjścia do mówienia o tym, jaka jest różnica między zapisaniem jakiegoś prawa w konwencjach, Konstytucji czy innych dokumentach, a jego rzeczywistą realizacją. Prawa kobiet pozostają, niestety, kopalnią przykładów na to, jak trudno przejść od tworzenia przepisów równościowych do przyjęcia równościowej postawy. Mimo zadeklarowanej w prawie równości kobiet i mężczyzn, w praktyce równość ta wciąż nie została zrealizowana – i o tym można rozmawiać z dziećmi. Przykładów na to, jak to robić, dostarcza choćby znakomita „Mała książka o feminizmie”. Przede wszystkim zatem zajęcia na temat praw dziecka i praw kobiet stanowią mogą znakomity punkt wyjścia do rozmowy o tym, co jest sprawiedliwe, a co nie i co to w ogóle jest sprawiedliwość i równość.

Przykłady, dotyczące przestrzegania bądź łamania praw dziecka i praw kobiet stanowią mogą także dobry punkt wyjścia do rozmowy o kształcie współczesnego świata. Szczególnie istotne wydaje się nam uwrażliwienie dzieci na problemy, z jakimi borykają się uchodźcy i uchodźczynie. Statystycznie, kobiety i dzieci stanowią ok. 80% uchodźców i migrantów; kobiety są podwójnie narażone na cierpienia i krzywdę – jako uchodźczynie, pozbawione ochrony prawnej i jako kobiety. Jest to temat, który nie łatwo poruszać w pracy z dziećmi – a jednak jest to temat, który, jak nam się wydaje, poruszyć trzeba. Praca z bajkami pobudza i rozwija umiejętność wypowiadania się i osvajania rzeczywistości za pomocą metafor; praca na konkretnych przykładach, dobranych odpowiednio do wieku dzieci, ma za zadanie nieco skomplikować dzieciom obraz świata, pomóc dostrzec, że kobiety i mężczyźni, dziewczynki i chłopcy, żyją często w warunkach zupełnie różnych od tych, w których my żyjemy. Jest to, naszym zdaniem, niezbędne dla rozbudzania wyobraźni i wrażliwości, które z kolei są podstawowym warunkiem

rozwijania u dzieci empatii.

PRZEMOC

Profilaktyka przemocy jest niezwykle istotnym elementem wychowania, ale często pomijanym w edukacji dla dzieci wieku przedszkolnego. A przecież nic nie stoi na przeszkodzie, by z dziećmi rozmawiać na temat złego dotyku, umiejętności odmawiania czy chronienia własnych granic. Dobrym tego przykładem jest program wychowania przedszkolnego „Dobry strat przedszkolaka.” autorstwa Moniki Rościsewskiej-Woźniak. W rozdziale III. *Rozwój społeczno-emocjonalny przedszkolaków* w części dotyczącej „Negocjowania reguł”, znajdziemy zapis dotyczący samodzielnego ustalenia kodeksu przez dzieci, dzięki czemu kształtuje się także ich wrażliwość na potrzeby innych ludzi, uczy poszanowania praw i potrzeb. Ta metoda, jak zauważa autorka, pozwala realizować bardzo ważny dla bezpieczeństwa dzieci program profilaktyki wykorzystywania seksualnego dzieci. Uczy dziecko odmawiania, wzmacnia jego pewność siebie i szacunek do własnego ciała. Zwiększa prawdopodobieństwo, że w przyszłości dziecko nie będzie bało się odmówić lub obronić się przed krzywdzeniem, wykorzystaniem lub niemoralnymi propozycjami.

Warto jednak i na te propozycję spojrzeć przez równościowe okulary. Jak pisałyśmy wcześniej – to częściej dziewczynki i kobiety doświadczają przemocy, a chłopcy i mężczyźni częściej przemocy używają. Dzieje się tak dlatego, że od najmłodszych lat uczone są bycia miłą, uprzejmą i grzeczną, zaś u chłopców nagradza się ich przebojowość, siłę i agresję. Jak pisałyśmy wcześniej już w przedszkolu chłopcy często zaczepiają dziewczęta drażniąc się z nimi i im przeszkadzając.

Dlatego podczas zajęć warto uważnie obserwować dzieci i zachęcać zwłaszcza dziewczynki do ochrony swoich granic, mówienia „nie”, reagowania, kiedy ktoś przekracza ich granice. Natomiast chłopców namawiać do niesiłowego rozwiązywania konfliktów, bardziej zwracać uwagę na szanowanie granic innych.

Warto porozmawiać z dziećmi na temat przemocy ze względu na płeć. Co rozumiemy pod tym pojęciem? Powiedzieć dzieciom, że przemoc/ krzywda może być fizyczna, psychiczna i seksualna. Może się wydarzyć w domu, przedszkolu, w pracy i w każdym innym środowisku. Zwrócić uwagę na fakt, że krzywdzenie innych, zwłaszcza słabszych, jest niedopuszczalne.

Pomocne przy przygotowaniu zajęć z tego obszaru mogą być także znakomite książeczki Gdańskiego Wydawnictwa Psychologicznego:

- 1) „Dobre i złe sekrety” Elżbieta Zubrzycka. O czym absolutnie nie wolno mówić, o czym wolno, a o czym wręcz należy? Jakie sekrety są niebezpieczne? Kiedy jest się skarżypytą? A kiedy mądrym, rozsądnym dzieckiem? Jak bezpiecznie korzystać z internetu? Książka zaopatrzona w „Uwagi dla rodziców”.
- 2) „Nie lubię łaskotek. Prawo dziecka do mówienia »nie«” Marcie Aboff. Mały czytelnik i czytelniczka dowie się z tej książki, że ma prawo do obrony przed nieprzyjemnym i złym dotykiem, oraz że powinien natychmiast zwracać się o pomoc, gdyby znalazł się w sytuacji, kiedy ktoś dotykiem sprawia mu przykrość, nawet jeśli są to niewinne łaskotki czy zbyt intensywna fizyczna zabawa.
- 3) „Powiedz komuś!” Elżbieta Zubrzycka. Jak nauczyć dziecko szacunku i zaufania do siebie? Co zrobić, żeby mówiło o sprawach, które je niepokoją? to książka, która podnosi poczucie wartości dziecka i uczy je najważniejszego - szacunku dla siebie i innych.
- 4) „Trzy pytania do dobrej wróżki. Jak pomóc dziecku mówić o krzywdzie” Elżbieta Zubrzycka. W jaki sposób dziecko, które spotkało się z molestowaniem i wykorzystaniem seksualnym, ma o tym opowiedzieć? Zwykle milczy, nie znajduje słów, aby nazwać to, co się stało. Czytanie z dzieckiem tej historii ma mu pomóc znaleźć się w tej niezmiernie trudnej, bolesnej sytuacji.
- 5) „Zbyt miła” Grażyna Rigall. Bohaterka książki, Ania, stara się być miła dla wszystkich i natychmiast popada w kłopoty.

SCENARIUSZE ZAJĘĆ

SCENARIUSZ 1

IGOR LUBI LALKI A ANIA SAMOCHODY

Liczebność grupy:	5-20 dzieci
Cele:	<ul style="list-style-type: none">• Budowanie atmosfery tolerancji dla inności i różnorodności, przełamywanie stereotypów płciowych,• Rozpoznawanie stereotypowych ról płciowych, budowanie solidarności w grupie, wspierania równości płci.
Materiały:	Zabawki tzw. chłopięce i dziewczęce, które są w przedszkolu

PRZEBIEG ZAJĘĆ:

Przedstawienie historyjki w oparciu o opowiadanie „Igor i lalki” wydawnictwa Zakamarki o chłopcu, który grał świetnie w piłkę nożną, ale też lubi bawić się lalkami.

Warto zaopatrzyć się w tę książeczkę, ponieważ w bardzo ładny i mądry sposób pokazuje, jak szanować ich nietypowe wybory.

Rozmowa z dziećmi na temat tego:

- Jak im się podobała historyjka?
- Co myślą o chłopczyku z opowiadania?
- Dlaczego chłopczyk czuł się źle?
- Czy dzieci w opowiadaniu zachowały się dobrze czy źle? Dlaczego tak uważacie?

Po rozmowie dzieci z wcześniej przygotowanych zabawek wybierają tę, które lubią najbardziej i układają na środku w słoneczko.

1. Rozmowa z dziećmi na temat tego, dlaczego lubią takie a nie inne zabawki. Dlaczego chłopcy zazwyczaj lubią samochody a dziewczynki lalki. Co o tym

sądzą? Czy miały ochotę kiedyś pobawić się innymi zabawkami? Co by czuły, gdy ktoś im kazał bawić się zabawkami, których nie lubią. Zwracanie uwagi na fakt, że to, jakimi zabawkami się bawimy, nie powinno być powodem do dokuczania, śmiania się z tej osoby.

2. Czy są jakieś inne zabawki, którymi bawią się dziewczynki, a którymi chłopcy? Prośba, by dzieci podały przykłady.
3. Z wybranych przez dzieci zabawek wybieramy te, które są neutralne płciowo. Rozmowa z dziećmi kto najczęściej bawi się tymi zabawkami, jak sądzą dlaczego i dziewczynki i chłopcy mogą się nimi bawić.

Podczas rozmowy zwracać uwagę na to, że dla nas jest czymś zwyczajnym czyjeś zachowanie, gdy nie różni się od codziennego doświadczenia, od tego, co zazwyczaj widzimy i słyszymy. Jeśli coś widzimy często np. dziewczynki bawiące się lalkami, a chłopców bawiących się samochodami, to myślimy, że wszystkie dziewczynki lubią lalki, a wszyscy chłopcy lubią samochody. Powiedz, że to podobnie, jak w codziennym życiu z czynnościami czy zawodami wykonywanymi przez kobiety i mężczyzn.

4. Rozmowa z dziećmi na temat działań, które uznają za typowe dla mężczyzn (chłopców) i kobiety (dziewcząt) w codziennym życiu – w domu, przedszkolu itp. Zwracanie uwagi na fakt, że są kobiety, które wolą tzw. męski zajęcia i mężczyźni, którzy wolą zajęcia „kobiece”.
5. Zwracanie uwagi na fakt, że nie ma w tym nic złego. Przekazanie informacji na temat tego, że kiedyś kobiety nie mogły w ogóle pracować poza domem, ani się uczyć, nie mogły być kierownicami autobusów czy pilotkami samolotów, a dzisiaj już tak, że to się zmienia.
6. Rozmowa z dziećmi na temat tego czy są zajęcia, czynności, które mogą wykonywać mężczyźni i kobiety (np. lekarz/ lekarka, nauczyciel/ka itp.) Powiedz, że to tak, jak z klockami czy pluszakami – lubią je dziewczynki i chłopcy.
7. Zwracanie uwagi na to, że każdy i każda z nas chciałaby/ chciałby robić to, co lubi najbardziej, tak jak dzieci lubią się bawić swoimi ulubionymi zabawkami.

Odwołaj się do tego, co dzieci powiedziały wcześniej na temat swoich uczuć, gdyby ktoś im zabrał ich ulubione zabawki.

8. Zaproszenie dzieci do zabawy do kącika z zabawkami. Mogą się bawić w tym, co najbardziej lubią. Podkreślenie, że dla najważniejsze jest, by dobrze się bawiły i były zadowolone, że nie ważne jest, jakie zabawki wybierają.

UWAGI:

- Podczas zajęć wzmacniaj kwestię równości płci i zachęcaj dzieci do kwestionowania założeń na temat ról płciowych.
- Zadając pytania zwróć uwagę, na fakt, że niektóre dzieci mogły już spotkać się z wykluczeniem, nietolerancją, bo zachowywały się w sposób nietradycyjny dla swojej płci. Podczas rozmowy zadbaj o ich komfort.
- Nie trzeba używać określenia takich jak "płeć" lub "role płciowe", ale z badań wynika, że nawet dzieci w wieku przedszkolnym rozumieją, że są różne oczekiwania społeczne wobec kobiet i mężczyzn

Ćwiczenie nie uwzględniają czasu na przerwy. Każde ćwiczenie jest przerywane ulubionymi zabawkami dzieci.

SCENARIUSZ 2

NAJPOTĘŻNIEJSI TEGO ŚWIATA

Liczebność grupy:	5-20 dzieci
Cele:	<ul style="list-style-type: none">• Przełamywanie stereotypów płciowych dotyczących wykonywania ważnych funkcji społecznych, politycznych i in.• Pokazanie szerokiego, niezależnego od płci, spektrum możliwych wyborów życiowych nieograniczonych stereotypami płciowymi
Przygotowanie:	Zdjęcie z gazet przedstawiające polityków, najlepiej by było to zdjęcie grupowe, chodzi o takie zdjęcie, na których są sami mężczyźni lub

	bardzo mało kobiet.
Materialy:	Tekst do przeczytania

PRZEBIEG ZAJĘĆ

Wprowadzenie do zajęć:

Opowiedzenie historyjki i dziewczynce – Zosi, która jedząc śniadanie i rzuca okiem na gazetę, którą czyta mama. Na pierwszej stronie widzi... wielkie zdjęcie

Pokazanie dzieciom zdjęcia grupowego polityków, na którym są niemal wyłącznie sami mężczyźni

1. Rozmowa na temat tego, co dzieci widzą na tym zdjęciu. Czy więcej jest na nim kobiet czy mężczyzn? Czy wiedzą dlaczego tak jest?
2. Rozmowa na temat tego kto może czy to dobrze, że wśród najważniejszych osób w polityce są przede wszystkim mężczyźni? Jakie mogą być tego konsekwencje? Co by się stało, gdyby było tam więcej kobiet? Co takiego by wniosły do polityki, jakie sprawy były wtedy poruszane? Czy świat byłby wtedy lepszy?
3. Dlaczego na zdjęciu jest tylko jedna kobieta? Czy to znaczy, że kobiety nie lubią rządzić? A może im nie wolno?
4. Rozmowa na temat tego czy dzieci wiedzą o jakiś kobietach, które rządziły krajami. Przedstawienie dzieciom znanych królowych, byłych i obecnych premierach prezydentkach. Podkreślenie, że każdy bez względu na to, czy jest chłopcem czy dziewczynką nadaje się do pełnienia ważnych funkcji, jeśli tylko ma odpowiednie umiejętności. Wyjaśnienie, że mała liczba kobiet w polityce czy na wysokich stanowiskach wynika stąd, że kobiety od niedawna mogą pełnić takie funkcje, że choć znamy przykłady władczyń i królowych, to były one rzadkie i że kobiety nie mogły kiedyś być w polityce. Podkreśl, że to się zmieniło. Podanie przykładów z Polski i ze świata kobiet prezydentek i bur mistrzyń miast, ministrów itp.

5. Rozmowa z dziećmi na temat tego, kim chciałyby być w dorosłym życiu, jakie zawody wykonywać. Podkreślanie, że każde dziecko może być tym, kim chce. Pokazanie zdjęć i rysunków przedstawiających kobiety i mężczyzn w „nietypowych” zawodach – kobieta pilotka, mężczyzna wychowawca w przedszkolu.
6. Zachęcenie do narysowania siebie w wybranym zawodzie.

Ćwiczenie nie uwzględniają czasu na przerwy. Każde ćwiczenie jest przerywane ulubionymi zabawami dzieci.

SCENARIUSZ 3

TEMAT: PILOTKA I PIELEŃNIARZ

Liczebność grupy:	5-20 dzieci
Cele:	<ul style="list-style-type: none"> • Przełamywanie stereotypów płciowych związanych z rynkiem pracy. • Przekazanie dzieciom niestereotypowej wiedzy na temat ról płciowych i zawodów, które mogą w przyszłości wykonywać oraz pokazanie szerokiego, niezależnego od płci, spektrum możliwych wyborów życiowych związanych z pracą.
Przygotowanie:	Jeśli istnieje taka możliwość, warto zaprosić do przedszkola przedstawicielkę nietypowego dla kobiet zawodu (np. policjantkę), ale może też być burmistrzynie czy sołtyska (jeśli jest) i nietypowego dla mężczyzn zawodu (np. pielęgniarka, nauczyciela przedszkolnego), jeśli takiej możliwości nie ma – przygotuj obrazki lub ilustracje np. z gazet kobiet i mężczyzn w nietypowych zawodach – kobieta kierowczynie autobusu, strażaczka, pilotka samolotu itp.; mężczyzna – pielęgniarz, nauczyciel przedszkolny, kucharz, wykonujący prace w kuchni, zajmujący się małym dzieckiem i typowych zawodach (np. mężczyzna

	przy komputerze, kobieta jako pielęgniarka itp.)
Materialy:	Flipczart lub płachty szarego papieru, wycięta postać dziewczynki i chłopca, kredki

PRZEBIEG ZAJĘĆ:

Jeśli masz możliwość zaproszenia przedstawiciela/ przedstawicielkę nietypowego dla danej płci zawodu

1. Przedstaw dzieciom gościa, króciutko powiedz kim jest i o czym będzie mówić.

Pozwól zaproszonej osobie opowiedzieć o swoim zawodzie, ale wspomagaj ją pytaniami:

- dlaczego taki zawód wybrała
- od kiedy wiedziała/ wiedział, że taki zawód chce wykonywać
- co jest fajnego w tym zawodzie, co ją/ jego do tego zawodu przyciągnęło
- na czym dokładnie polega jej/ jego praca
- czy jej/ jego rodzice też taki zawód wykonywali
- ile kobiet i ilu mężczyzn wykonuje ten zawód

2. Zachęć dzieci do zadawania pytań gościowi.

3. Porozmawiaj z dziećmi na temat zawodów wykonywanych przez kobiety i mężczyzn.

4. Pokaż dzieciom przygotowane ilustracje kobiet i mężczyzn w zawodach „typowo” kobiecych i męskich oraz nietypowych (np. kobieta jako pielęgniarka, mężczyzna – kierowca oraz mężczyzna pielęgniarz, kobieta – kierowczyni itp.)

5. Na płachcie papieru po jednej stronie przyczep postać dziewczynki, po drugiej chłopca. Poproś dzieci, by wybrały z przygotowanych przez ciebie ilustracji i przypięły po stronie rysunku z dziewczynką te, które mogą wykonywać kobiety, a które mężczyźni.

Porozmawiaj z dziećmi na ten temat. Zapytaj, czy wyobrażają sobie, by zawody męskie były wykonywane przez kobiety i odwrotnie. Podkreślaj, że prócz siły fizycznej nic nie stoi na przeszkodzie, by kobiety mogły wykonywać tzw. męskie zawody.

4. Poproś dzieci, by narysowały siebie w przyszłości – kim chciałyby być, podkreśl, że mogą być kim tylko zechcą i robić to, co lubią.

Zwróć uwagę na fakt, że więcej jest takich zawodów, których „nie mogą” wykonywać kobiety, ale że to się zmienia. Dawniej kobiety nie mogły wykonywać większości zawodów, a ponad 100 lat temu nie mogły studiować. Zapytaj dzieci, jak myślą, jakie zawody mogą wykonywać mężczyźni, a jakie kobiety, czy są zawody, których wykonywać absolutnie nie mogą? Jak myślą dlaczego? Podkreślaj, że dziś każdy może wykonywać taki zawód, o jakim marzy, choć są takie zawody, które bardziej „pasują” do kobiet, a inne bardziej do mężczyzn. Wyjaśnij dzieciom i podkreśl, że to, czy jest się chłopcem czy dziewczynką nie ma tu żadnego znaczenia. Dzieje się tak dlatego, że jesteśmy przyzwyczajeni, że pewne zawody wykonują częściej mężczyźni a inne kobiety i jest ich w tych zawodach więcej. Powiedz dzieciom, że kobiety od niedawna mogą pracować poza domem, kiedyś zajmowały się domem i dziećmi, a mąż pracował i stąd w niektórych zawodach jest ich jeszcze mało.

SCENARIUSZ 4

TEMAT: DZIEŃ MAMY I DZIEŃ TATY

Liczebność grupy:	5-20 dzieci
Cele:	<ul style="list-style-type: none">• Przełamanie stereotypowego myślenia o rolach mamy i taty.• Szacunek dla tego co inne, niezgodne ze stereotypami.• Wzmacnianie szacunku dla różnych, niestereotypowych zachowań/ ról w rodzinie.• Zwrócenie uwagi na role płciowe pełnione przez kobiety i mężczyzn w domu.

	<ul style="list-style-type: none"> • Zwrócenie uwagi na zmiany, jakie zachodzą w pełnieniu ról społecznych przez kobiety i mężczyźnie. • Budowanie szacunku dla prac domowych.
Przygotowanie:	Wierszyk z okazji Dnia Mamy i Taty
Materialy:	Zdjęcia/ rysunki kobiet i mężczyzn zajmujących się dziećmi i domem przełamujące stereotypy: np. mężczyzna pchający wózek z dzieckiem, zajmujący się niemowlęciem, gotujący w kuchni w domu, sprzątający mieszkanie; kobieta czytająca dziecku książeczkę, bawiąca się z dzieckiem w jakąś zabawę wymagającą aktywności (kobieta malująca ściany w domu czy przybijająca gwóźdź do ściany, majsterkująca itp.). Płachta papieru, taśma mocująca, flamaster, kredki. Postać dziewczynki i chłopczyka.

PRZEBIEG ZAJĘĆ:

1. Porozmawiaj z dziećmi na temat tego, co w domu robią rodzice, jakimi domowymi obowiązkami się zajmują, co dzieci robią z każdym z rodziców – co z mamą, a co z tatą.
2. Płachtę papieru podziel na dwie części – przy jednej przymocuj postać chłopca przy drugiej – dziewczynki. Podczas wymieniania przez dzieci czynności, które wykonuje tata i mama w domu, zaznaczaj je po odpowiedniej stronie płachty papieru jakimiś symbolami (które możesz wcześniej przygotować) lub znaczkami. Podlicz potem te symbole/ znaczki. Najprawdopodobniej przy dziewczynce takich znaczków będzie więcej.
3. Zwróć uwagę na ten fakt. Podkreśl też te działania niestereotypowe, jeśli w wypowiedziach dzieci się pojawiają, jeśli nie sama możesz je przywołać i pokazać przygotowane ilustracje.
4. Porozmawiaj na ich temat. Zapytaj, czy coś wydaje im się dziwne, a co nie i dlaczego.
5. Zapytaj o to, jakie są konsekwencje stereotypowego wykonywania prac domowych? Jak się może czuć mama, a jak tata.

6. W jakich pracach domowych dzieci pomagają? Czy są jakieś prace w domu, które lubią, co w nich lubią, dlaczego? Czy chciałby wykonywać prace, których nie lubią. Dlaczego? Co wtedy by czuły?
7. Powiedz dzieciom, czym są stereotypy płciowe, zapytaj dlaczego stereotypy mogą być niesprawiedliwe dla mężczyzn i chłopców/dla kobiet i dziewczyn?
8. Naucz dzieci niestereotypowego wierszyka/piosenki o mamie i tacie.

Przykładowy wierszyk (niestereotypowy) o mamie

Wiersz „Różne mamy”

Mietek mamę ma kucharza,
Mama lotnik?- te z się zdarza.
Bywa także taka mama,
Co prowadzi pociąg sama.
Jedną taką mamę znam,
Co jest najdzielniejsza z mam.

Pilot lata samolotem,
Kucharz częstuje kompotem,
Nauczyciel uczy w szkole,
Aktor gra w teatrze role,
Murarz domy nam buduje,
Każdy pilnie się zajmuje
Własną pracą, a nie inną
I tak właśnie być powinno.

Wiele różnych mamy mam
Wszystkie są potrzebne nam.

Może zdarzyć, że w grupie któreś z dzieci wychowywane jest tylko przez mamę lub tatę. To dobra okazja do tego, by porozmawiać z dziećmi na temat współczesnej rodziny - że dziś wyglądają one różnie, że w dzisiejszym społeczeństwie rodziny mogą być bardzo różne i że nie ma w tym nic złego.

Najważniejsze, by dzieci czuły się kochane.

SCENARIUSZ 5

TEMAT: DZIEŃ BABCI I DZIEŃ DZIADKA

Liczebność grupy:	5-20 dzieci
Cele:	<ul style="list-style-type: none">• Przełamanie stereotypowego myślenia o rolach dziadka i babci.• Podkreślenie różnorodności zachowań obu płci bez względu na wiek• Szacunek dla tego co inne, niezgodne ze stereotypami.• Zwrócenie uwagi na to, że w każdym wieku można uprawiać sport, uczyć się i pracować.
Przygotowanie:	<ol style="list-style-type: none">1. Wierszyk lub piosenka o dziadku i babci, gdzie przedstawieni są stereotypowo w swoich rolach - babcie gotują i pieką, chodzą na zakupy, przytulają, a dziadkowie opowiadają o gwiazdach i podróżach i przyrodzie.2. Wierszyk, piosenka, w której dziadkowie nie są przedstawieni stereotypowo.3. Zdjęcia aktywnych starszych osób – w pracy, uprawiających sport itp. nie tylko zajmujących się wnukami.
Materiały:	Kartki papieru, kredki

PRZEBIEG ZAJĘĆ:

1. Poproś dzieci, by opowiedziały o tym, za co lubią swoich dziadków i babcię.
2. Przeczytaj dzieciom przygotowany wierszyk. Zapytaj, czy u nich w rodzinie dziadkowie i babcie tak właśnie się zachowują?
3. Poproś dzieci, by powiedziały, co najczęściej dziadek i babcia robią w domu – wyłapuj wszystkie takie odpowiedzi, w których dziadkowie zachowują się niestereotypowo, czy wyglądają jak niestereotypowe babcie i dziadkowie. Podkreślaj, że niektóre babcie czy

dziadkowie jeszcze pracują, uczą się, powiedz dzieciom o uniwersytetach III wieku, o aktywnych sportowo starszych osobach, pokaż im zdjęcia takich osób.

4. Naucz dzieci wierszyka/ piosenki, w których dziadkowie nie są przedstawieni stereotypowo.
5. Poproś dzieci, by narysowały laurkę dla swoich dziadków

Może zdarzyć, że w grupie któreś z dzieci nie będzie miało obojga dziadków lub któregoś z nich albo dziadkowie mieszkają daleko od miejsca zamieszkania dziecka lub z jakiś innych powodów dziecko nie ma z nimi kontaktu. Podkreśl, że nie ma w tym nic złego, podkreślaj, że w dzisiejszym społeczeństwie rodziny mogą być bardzo różne i że nie ma w tym nic złego. Zapytaj dzieci, które nie mają dziadków, czy mają jakąś inną straszą osobę w rodzinie lub spoza niej, którą bardzo lubią – sąsiadka/ sąsiad, ciocia/ wujek itp.

SCENARIUSZ 6

TEMAT: KSIĘŻNICZKI I RYCERZE

Liczebność grupy:	5-20 dzieci
Cele:	<ul style="list-style-type: none">• Rozpoznanie stereotypowych ról płciowych i cech w historii i życiu codziennym• Rozmowa o tradycyjnych i nietradycyjnych rolach płciowych• Wspierania równości płci
Przygotowanie:	Zmień znaną np. powieść, bajkę lub film (nie dłuższy niż 10 minut), odwróć płęć głównych bohaterów. W razie potrzeby, zmień ich imiona i inne dane (np. jeśli będzie to bajka o Kopciuszku, to główna bohaterka będzie chłopcem i będzie się nazywać Kopciuszek, ale jego imię odmieniaj zgodnie z rodzajem męskim). Wybierz taką historyjkę/ bajkę itd., w której występują obie płcie i zachowują się w tradycyjny sposób (na przykład bajka o Kopciuszku). Przygotuj wycinki z gazet ze

	zdjęciami przedstawiającymi kobiety i mężczyzn w ich tradycyjnych/ stereotypowych rolach (możesz też je narysować).
Materiały:	Kartki papieru, kolorowe kredki, wycinki z gazet ze zdjęciami przedstawiającymi kobiety i mężczyzn w ich tradycyjnych/ stereotypowych rolach.

PRZEBIEG ZAJĘĆ:

1. Poproś dzieci, by usiadły wygodnie w kole. Wyjaśnij, że za chwilę opowiesz im bajkę/ historię; poproś dzieci o uważne słuchanie i żeby zwróciły uwagę te elementy w historii, które wydają im się niezwykle/ dziwne. Przeczytaj zmienioną bajkę dla dzieci. Przerywaj czytanie od czasu do czasu i pytaj dzieci, czy zauważyły coś niezwykłego w tej historii. Gdy będziesz pewna/ pewny, że wszystkie dzieci zrozumiały, że role w bajce zostały odwrócone (może być konieczne ponowne przeczytanie całej bajki).
2. Omówi z dziećmi bajkę, prosząc je o odpowiedzi na poniższe pytania:
 - Jak ci się podobała ta bajka?
 - Czy zauważyłeś/ zauważyłaś coś niezwykłego w tej bajce? Co to było?
 - Kiedy ta historia wydała ci się niezwykła, inna? Poproś dzieci o podanie przykładów.
 - Jak zachowywał się chłopiec/ mężczyzna, a jak dziewczynka/ kobieta w tej bajce? Kto był odważny, mądry, radził sobie w trudnych sytuacjach, kto dbał o wygląd, ładnie się ubierał, kto był grzeczny, a kto płakał.
 - Czy tak się zachowują chłopcy/ dziewczynki, kobiety/ mężczyźni w realnym życiu?
 - Zapytaj dzieci, którą postacią z bajki chciałyby być. Dlaczego?
 - Powiedz dzieciom, czym są stereotypy płciowe, zapytaj dlaczego stereotypy mogą być niesprawiedliwe dla mężczyzn i chłopców/ dla kobiet i dziewczyn?

Zwróć uwagę dzieci, że nie widzimy nic niezwykłego w czyichś zachowaniach, jeśli nie różni się to od tego, co na co dzień robimy lub oczekujemy od poszczególnych osób. Poproś dzieci, aby powiedziały, jakie aktywności, zachowania, które uznają za typowe dla mężczyzn, a jakie dla kobiet znane im z codziennego życia i kobiety. Ćwiczenie możesz być wykorzystane przed np. bałem przebierańców i zachęcające w ten sposób dzieci do tego, by bardziej odważnie i mniej stereotypowo wybierały postacie, za które chcą się przebrać. Podsuń dzieciom pomysły, kim mogłyby być np. dziewczynka mogłaby być piratką itp.

SCENARIUSZ 7

TEMAT: ODWAŻNE DZIEWCZYNKI I WRAŻLIWI CHŁOPCY

Ronja, córka rozbójnika

Liczebność grupy:	5-20 dzieci
Cele:	<ul style="list-style-type: none"> • Przełamywanie stereotypów płciowych związanych z zachowaniem i działaniami typowymi dla kobiet i mężczyzn • Przekazanie dzieciom niestereotypowej wiedzy na temat ról płciowych • Przekazanie wiedzy na temat tego, że nie ma nic złego w okazywaniu uczuć i emocji u chłopców, a dziewczynki mogą być odważne, energiczne.
Przygotowanie:	Punktem wyjścia do zajęć może być opowiadanie Astrid Lindgren „Ronja, córka rozbójnika” lub inna historyjka, w której występują dziewczynki i chłopcy w niestereotypowych rolach, np. odważna dziewczynka i wrażliwy chłopiec. Można przeczytać wybrany fragment lub wcześniej przeczytać dzieciom całą książeczkę (całość raczej dla 5-latków, fragmenty można przeczytać młodszym dzieciom) lub jakieś inne opowiadanie, film, bajka, w której dziewczynka jest odważna, a chłopiec wrażliwy (np. płacze, pomaga w domowych pracach lub innym dzieciom, kimś się opiekuje itp.)

Materiały:

1. Porozmawiaj z dziećmi na temat przeczytanej historyjki:

- zapytaj co im się podobało u dziewczynki, a co u chłopca
- jaka była dziewczynka z opowiadania, a jaki chłopiec
- jak się zachowywała dziewczynka, a jak chłopiec
- czy coś w tym opowiadaniu wydaje im się dziwne/ inne/ niespotykane?

2. Zapytaj dzieci, czy znają takie dziewczynki i takich chłopców w przedszkolu lub w rodzinie.

3. Porozmawiaj z dziećmi na temat tego, jak uważają, że powinny zachowywać się dziewczynki, a jak chłopcy. Czy coś uważają, za złe, niefajne w jakichś zachowaniach.

4. Powiedz dzieciom, czym są stereotypy płciowe, zapytaj dlaczego stereotypy mogą być niesprawiedliwe dla mężczyzn i chłopców/dla kobiet i dziewczyn?

5. Jak by się czuły, gdyby musieli robić coś, czego nie lubią albo zachowywać tak, jak nie chcą?

SCENARIUSZ 8

TEMAT: ŚWIAT NA OPAK

Liczebność grupy:	5-20 dzieci
Cele:	<ul style="list-style-type: none">• Przełamywanie stereotypów płciowych związanych• Przekazanie dzieciom niestereotypowej wiedzy na temat ról płciowych, stereotypowych zachowań, akceptacji dla różnorodności i „inności”.• Zachęcanie dzieci do innych niż stereotypowe zachowania i

	aktywności.
Materialy:	Kartki papieru, kredki

PRZEBIEG ZAJĘĆ:

1. Porozmawiaj z dziećmi na temat tego co lubią najbardziej robić. Poproś dzieci, żeby najpierw powiedziały, jakie zajęcia, zabawy uważa się za chłopięce, a jakie - za dziewczęce.
2. Zapytaj wszystkich, co z tego lubią robić, a czego nie lubią i dlaczego?
3. Poproś dzieci, by narysowały swoje ulubione zabawy. Zrób wystawę z prac i zaproś na jej otwarcie. Przeprowadź wszystkie dzieci, by obejrzały każdą z prac, a ich autorki/ autorów poproś, by powiedziały, co znajduje się na rysunkach.
4. Zapytaj, co by się stało, gdyby ktoś im zabronił się bawić w ulubiony sposób. Jak by się czuły?
5. Wyjaśnij, że dzieci lubią różne zabawy i mają do tego prawo. Nie ma żadnych lepszych lub gorszych zabaw, powiedz, że nie masz nic przeciwko temu, by bawiły się tak jak chcą. Tak jak lubią. Podkreśl zwłaszcza te zachowania i zabawy, w których zostały przełamane stereotypy płciowe.

SCENARIUSZ 9

TEMAT: GENDER QUIZ

Liczebność grupy:	5-20 dzieci
Cele:	<ul style="list-style-type: none"> • Znalezienie, odróżnianie/ dostrzeżenie różnic pomiędzy dziewczynkami a chłopcami. • Zrozumienie roli, jaką odgrywa płeć i jej wpływ na nasze zachowania, ubiór, wybory itp. • Zdobycie wiedzy, że gender zmienia się w zależności od czasu i kultury.

	<ul style="list-style-type: none"> • poznanie historii kobiet, roli ruchów emancypacyjnych. • Rozbudzanie aktywności obywatelskiej i sprawiedliwości społecznej.
Przygotowanie:	Przygotuj zdjęcia/ rysunki kobiet i mężczyzn, na których będzie widoczny ich ubiór (współczesne i dawne) , ilustracje przedstawiające ubiór kobiet i mężczyzn z różnych kultur (kobiety w chustach, burce – islam, mężczyźni w długich szatach – Indie itp.)
Materiały:	Rzeczy do przebrania się – peruki z długimi włosami, sukienki, spódniczki, czapka bejsbolówka itp. , płachta papieru, taśma mocująca, kredki

PRZEBIEG ZAJĘĆ

1. Trzy lub cztery osoby opuszczają z nauczycielką pomieszczenie. Zanim powrócą, mają podjąć decyzję czy wracają jako chłopcy czy dziewczęta. Pozostałe dzieci mają, po ich zachowaniu, ruchach odgadnąć ich płeć.
2. Porozmawiaj z dziećmi na temat tego:
 - Skąd wiedziały, kto jest dziewczynką a kto chłopcem, po czym to poznały?
 - Jak dziewczynki, a jak chłopcy podkreślają/ wyrażają swoją płeć? (na przykład poprzez ubranie, fryzurę, biżuterię, kolory)?
 - Czy wiedzą, jak mogły ubierać się kobiety dawniej? Co było dopuszczalne w ubiorze kobiet, a co mężczyzn.
 - Czy strój bardziej się zmienił? Czy wiedzą dlaczego?
3. Pokaż dzieciom przygotowane ilustracje. Zapytaj, co na nich widzą, jak się ubierały kobiety a jak mężczyźni. Co się zmieniło w stroju kobiet i mężczyzn na przestrzeni dziejów. Jakie są różnice w strojach w zależności od kultury.
4. Zwróć uwagę na fakt, że dziewczynki mogą chodzić w spodniach, ale chłopcy w spódnicach i sukienkach nie. Czy kiedyś mężczyźni mogli nosić długie włosy a kobiety krótkie? Jak to się zmieniło? Zapytaj dzieci czy wiedzą dlaczego?
5. Powiedz dzieciom o ruchach emancypacyjnych, o sufrażystkach i roli kobiet dla innych kobiet w historii, podkreśl, że dawniej kobiety miały bardzo ograniczone

prawa i możliwości, nie mogły pracować, uczyć się, mieć własnych pieniędzy, głosować. Ruch kobiecy wywalczył dla kobiet prawa dla nich. Więcej informacji i scenariusze lekcji: wirtualne Muzeum Historii Kobiet
www.feminoteka.pl/muzeum

Polecamy książeczki dla dzieci:

Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne:

- „Dobre i złe sekrety” Elżbieta Zubrzycka
- „Dziewczynka, która przestała się uśmiechać” Gilles Tibo
- „Nie lubię łaskotek. Prawo dziecka do mówienia »nie«” Marcie Aboff,
- „Powiedz komuś!” Elżbieta Zubrzycka
- „Trzy pytania do dobrej wróżki. Jak pomóc dziecku mówić o krzywdzie” Elżbieta Zubrzycka
- „Zbyt miła” Grażyna Rigall

Wydawnictwo Zakamarki:

- „Igor i lalki” Pija Lindenbaum
- „Jak mama została Indiną” Ulf Stark
- „Księżniczki i smoki” Christina Björk

Wydawnictwo Ene Due Rabe:

- „Grzeczna”, Gro Dahle
- Różowe życie, Amanda Eriksson

Inne wydawnictwa:

- „O mamie, która połknęła budzik”, Monika Tutak i Mateusz Goll, wydawnictwo Fundacji MaMa.
- „Gdybym był dziewczynką. Gdybym był chłopcem” Grzegorz Kasdepke, Anna Onichimowska, Wydawnictwo Literatura.

Słowniczek

DYSKRYMINACJA

Nierówne, gorsze traktowanie kogoś na przykład ze względu na rasę lub pochodzenie

etniczne, płeć, religię, przekonania, niepełnosprawność, orientację seksualną, gdy takiego traktowania nie można usprawiedliwić ani obiektywnie wytłumaczyć.

DYSKRYMINACJA POŚREDNIA

Oznacza, że postanowienie, kryterium lub praktyka, które pozornie powodują dla wszystkich takie same konsekwencje, niektóre osoby stawiają w gorszej sytuacji.

DYSKRYMINACJA BEZPOŚREDNIA

Oznacza, że ktoś jest traktowany/a mniej korzystnie niż inna osoba znajdująca się w porównywalnej sytuacji.

POLECENIE DYSKRYMINACJI

Polega na zachęcaniu innej osoby do naruszania zasad równego traktowania. Może oznaczać na przykład nakaz wydany przez osobę zwierzchnią dotyczący nierównego traktowania osób znajdujących się w porównywalnej sytuacji.

SZKLANY SUFIT

Niewidoczne (tj. nie wynikające z przyczyn formalnych) bariery, wynikające ze stereotypów lub kultury organizacyjnej firmy, utrudniające albo uniemożliwiające kobietom awans.

DZIAŁANIA AFIRMATYWNE

Utrzymanie lub wprowadzenie przez państwo czasowych rozwiązań i środków prawnych wyrównujących szanse osób i grup dyskryminowanych ze względu na płeć, pochodzenie etniczne, religię, orientację seksualną, (niepełno)sprawność w celu zmniejszenia faktycznych nierówności, których doświadczają. Dobrym przykładem działań afirmatywnych jest wprowadzenie w 2011 roku obowiązkowych 35% kwot dla kobiet na listach wyborczych. Jeśli jakaś partia polityczna nie będzie miała na swoich listach wyborczych 35% kobiet, lista taka nie zostanie zarejestrowana.

SEKSIZM

Negatywne, wrogie przekonania i postawy wobec jakiejś osoby, żywienie do niej uprzedzeń i dyskryminowanie jej z powodu płci – w się najczęściej kobiet.

MOLESTOWANIE SEKSUALNE

Nieakceptowane zachowanie o podłożu seksualnym naruszające godność osoby molestowanej (kobiety lub mężczyzny) lub wywołujące atmosferę zastraszenia,

upokorzenia bądź wrogości, w szczególności, gdy akceptacja takiego zachowania lub jej brak będzie stanowić podstawę podjęcia decyzji dotyczącej osoby molestowanej.

Zachowania o cechach molestowania seksualnego mogą przybierać różne formy, np.: zniewagi i obelgi, niestosowne uwagi na temat wyglądu, wieku, sytuacji rodzinnej, lubieżne spojrzenia, dotykanie, głaskanie, czy innego rodzaju pieszczoty lub gesty o charakterze seksualnym.

ZAGROŻENIE STEREOTYPEM

Sytuacja, w której negatywne oczekiwania dotyczące zdolności i możliwości (wynikające ze stereotypowych wyobrażeń na temat zdolności danej grupy w konkretnej dziedzinie) wywołują u osoby napiętnowanej obawę, że może wypaść słabo i potwierdzić niekorzystny stereotyp. Ów niepokój prowadzi często, paradoksalnie, do pogorszenia wyników i potwierdzenia słuszności stereotypu.

Bibliografia

- Chomczyńska-Rubacha, M., *Nauczycielskie i uczniowskie przekazy socjalizacyjne związane z płcią* [w:] M. Chomczyńska-Rubacha (red.), „Płeć i rodzaj w edukacji”, Łódź 2004.
- Czajkowska, I. B., *Socjalizacja rodzajowa a pozycja społeczno-zawodowa kobiet artystek* [w:] M. Chomczyńska-Rubacha (red.), „Role płciowe. Socjalizacja i rozwój”, Łódź 2006.
- Desperak, I., *Podwójny standard w edukacji. Kobiecość i męskość w podręcznikach szkolnych* [w:] M. Chomczyńska-Rubacha (red.), „Płeć i rodzaj w edukacji”, Łódź 2004.
- Chomczyńska-Rubacha, M. (red.), „Płeć i rodzaj w edukacji”, Łódź 2004.
- Fontana D. *Psychologia dla nauczycieli*, Poznań 1998
- Hulewska, A., *Stereotypy związane z płcią a realizacja zadań rozwojowych w okresie dorosłości* [w:] K. Appelt, J. Wojciechowska (red.), „Zadania i role społeczne w okresie dorosłości”, Poznań 2002.
- Karkowska. M., *Socjalizacja rodzajowa dziewcząt i chłopców a ukryty program edukacji szkolnej* [w:] M. Chomczyńska-Rubacha (red.), „Role płciowe. Kultura i edukacja”, Łódź 2006.

Karkowska, M., *Tożsamość kobiet a socjalizacja rodzajowa. Wyzwania rozwojowe i emancypacyjne* [w:] M. Chomczyńska-Rubacha (red.), „Teoretyczne perspektywy badań nad edukacją rodzajową”, Łódź 2007.

Kopciwicz, L., *Dziewczęta i chłopcy w szkole – zmiany perspektywy badań zagadnienia nierówności płci we francuskiej socjologii edukacji w latach 1970-2000*, Acta Universitatis Nicolai Copernici „Socjologia Wychowania” 2003, z. 360.

Janneke, P., Geske, D. A., „Ekonomia i płeć”, GWP, Gdańsk 2002

Kopciwicz, L., *Wytwarzanie różnic rodzajowych w dydaktyczno-wychowawczej pracy szkoły. Przegląd badań*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, „Socjologia Wychowania” 2006, z. 378.

Łaciak, B., *Dziewczynki i chłopcy w relacjach społecznych*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1995, nr 1-2.

Meighan, R., „Socjologia edukacji”, Toruń 1993.

Pankowska, D., *Doświadczenia socjalizacyjne a tożsamość rodzajowa – raport z badań pilotażowych* [w:] M. Chomczyńska-Rubacha (red.), „Role płciowe. Socjalizacja i rozwój”, Łódź 2006.

Pankowska, D., *Role płciowe a przemoc*, „Niebieska Linia” 2005, nr 2,
<http://www.pismo.niebieskalinia.pl/index.php?id=380>.

Pankowska, D., „Wychowanie a role płciowe”, Gdańsk 2005.

Szczepanik, R., *Nauczyciele wobec zachowań szkolnych uczniów i uczennic starszych klas szkoły podstawowej* [w:] M. Chomczyńska-Rubacha (red.), „Płeć i rodzaj w edukacji”, Łódź 2004.

Titkow A., Duch-Krzystoszek, D., Budrowska, B., „Nieodpłatna praca kobiet. Mity, realia, perspektywy”, wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2004

Titkow A., „Tożsamość polskich kobiet: ciągłość, zmiana, konteksty”, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2007

„Brak misji na wizji i wizji w edukacji. Raport z monitoringu mediów publicznych i edukacji”, Fundacja Feminoteka, Warszawa 2009.

„Kobiety i mężczyźni: odmienne spojrzenie na różnice”, red. B. Wojciszke, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2002.

„Kompasik. Edukacja na rzecz praw człowieka w pracy z dziećmi”.

„Refleksje” Zachodniopomorski Dwumiesięcznik Oświatowy nr maj/czerwiec 2010:
„Gender mainstreaming w edukacji”.

„Ślepa na płeć – edukacja równościowa po polsku. Raport krytyczny”, Fundacja
Feminoteka, Warszawa 2008.

„Równa szkoła – edukacja wolna od dyskryminacji” E. Majewska, E. Rukowska (red.),
Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej, Gliwce 2007.